

HEIMILDIR UM KLAUSTURKIRKJUNA OG BÓKASAFNIÐ Á ÞINGEYRUM¹

ÞINGEYRAKLAUSTUR Í HÚNAÞINGI er elsta og lengst starfandi klaustur á Íslandi. Það er talið vígt árið 1133 og þar lifðu og störfuðu munkar undir Benediktsreglu vel á fimmtu öld eða fram til 1551 þegar Kristján 3. lagði klaustrið niður meðal síðustu reglustaða á Íslandi.² Stöðvun klausturhalds á Þingeyrum var réttlætt með tilvísun í guðfræði fyrrverandi ágústínusarmunks, Marteins Lúters, sem komst að þeirri niðurstöðu eftir vist sína í þýsku klaustri að klausturlifnaður væri einskis virði fyrir sáluhjálp kristinna manna. Upp frá því taldist Þingeyraklaustur, sem svo fékk að heita áfram þrátt fyrir brotthvarf munkanna, einkaeign dansk-norsku krúnunnar sem yfirleitt leigði það umboðsmönnum. Kóngur eignaði sér þannig jarðir og hlunnindi þessa kaþólska munklífis sem efnast hafði gegnum aldirnar af gjöfum biskupa og annarra og launum fyrir ýmsa þjónustu, þar á meðal kennslu ungmenna og handritagerð.³ Í fyrstu mat krúnan lítils ritmenningu munkanna og umboðsmennirnir fóru illa með bækur klaustursins þótt þeir hirtu eitthvað af þeim fyrir sjálfa sig. Þegar

- 1 Ég vil þakka Jóni Torfasyni, Steinunni Kristjánsdóttur, Guðrúnu Harðardóttur, Margaret Cormack og Guðbjörgu Kristjánsdóttur aðstoð við ritun þessara greinar. Þrátt fyrir þá hjálpmál sem ég hef þegið er það sjálfsgjafið mál að ég er einn ábyrgur fyrir misskilningi og villum sem enn kunna að leynast í þessu skrifum. Rannsóknin er m.a. framlag mitt til verkefnisins Þingeyraklaustur: Hjarta ritmenningar í fjórar aldir sem er hluti af opinberu átaksverkefni, Ritmenning íslenskra miðalda – RÍM.
- 2 Fjölmargir hafa fjallað um stofnun Þingeyraklausturs þótt hér verði aðeins vísað til nýlegra greina Gunnars Karlssonar, „Stofnár Þingeyraklausturs“, *Saga* 46 (2008:1), 159–67, Helga Þorlákssonar, „Þorgils á Þingeyrum. Um upphaf Þingeyraklausturs“, *Saga* 46 (2008:1), 168–80, og Margaretar Cormack, „Monastic foundations and foundation legends“, *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ritstj. Haraldur Bernharðsson, 59–82 (Reykjavík: Miðaldastofa Háskóla Íslands og Hugvísindastofnun, 2016). Lokun íslensku klaustranna var langt ferli sem hófst með áráðinu á Viðeyjarklaustur árið 1539 og var ekki endanlega yfirstaðið fyrr en með veitingu klausturumboða árið 1554. Steinunn Kristjánsdóttir, „Lokun íslensku miðaldaklaustranna“, *Ritröð Guðfræðistofnunar* 53 (2021), 74–96.
- 3 Um menntun á Íslandi á miðöldum, sjá Ryder Patzuk-Russell, *The Development of Education in Medieval Iceland* (Berlin: De Gruyter, 2021).

á 17. öld voru bókmenntir klaustursins þó taldar verðmætasta afleifið þess. Engu að síður skorti á að munkarnir fengu viðurkenningu fyrir afrek sín á sviði ritlistarinnar.⁴

Nútímafolk sem heimsækir Þingeyrar af menningaráhuga verður fyrir vonbrigðum að engar leifar skuli sjáanlegar af kirkjunni og húsunum frá klausturtímanum þegar bókmenntirnar blómstruðu. Einhverja huggun veitir náttúrufegurð staðarins og vegleg steinkirkja í miðaldastíl, vígð 1877. Sama fólk mun þó geta tekið aftur gleði sína þegar það uppgötvar að klausturbyggingarnar á Þingeyraklaustri stóðu að miklu leyti fram til loka 17. aldar og er lýst í nákvæmum úttektum sem varðveittar eru í Skjalasafni umboðanna á Þjóðskjalasafni Ísland. Elstu úttektir Þingeyraklausturs hafa þar til nú farið á mis við þá athygli sem þær verðskulda og hefur enginn áður skrifað þær upp til að birta á prenti.⁵ Svo nákvæmar eru lýsingarnar á húsakosti klaustursins að mögulegt væri að endurbyggja einstök hús að miklu leyti í upprunalegri mynd með þær að leiðarljósi. Vandasamara er hins vegar að staðsetja byggingarnar á klaustursvæðinu hverja gagnvart annarri en vonir standa til þess að fornleifauppgroftur sem nú er í gangi á Þingeyrum geri það mögulegt að einhverju leyti. Tilgangur þessarar greinar er að birta þessi forvitnilegu skjöl og segja nokkuð frá því sem þau hafa að geyma þótt ekki verði hér boðið upp á fullkomna greinargerð

- 4 Bókmenntasaga Þingeyraklausturs er óskrifuð þótt umfjallanir um rit ábóta, presta, munka og skólapilta frá Þingeyrum sé víða að finna. Örlítil drög að bókmenntasögu Þingeyra má finna í samantekt greinarhöfundar, „Þingeyrar Abbey in Northern Iceland: A Benedictine Powerhouse of Cultural Heritage“. *Medieval Monasticism in Northern Europe*, ritstj. Steinunn Kristjánsdóttir, *Religions* 12:6 (2021), 423; netútgáfa: <https://www.mdpi.com/2077-1444/12/6/423>. Um varðveitt handrit frá Þingeyraklaustri, sjá Guðbjörg Kristjánsdóttir, „Handritálýsingar í benediktínaklaustrinu á Þingeyrum“, *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ritstj. Haraldur Bernharðsson (Reykjavík: Miðaldastofa, 2016), 227–311, og Guðvarður Már Gunnlaugsson, „Voru scriptoria í íslenskum klausturum?“, sama rit, 173–200.
- 5 Hörður Ágústsson (1922–2005) listmálari og fræðimaður hefur þó gert athuganir á úttektunum og tilgátuteikningar á grundvelli þeirra hafa sumar verið birtar með ritgerðum hans um húsasögu, s.s. í grein hans, „Stavbygning. Ísland“, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XVII* (1972), 101–4, og í kafla hans um „Húsagerð á síðmiðöldum“, *Saga Íslands IV*, ritstj. Sigurður Línal (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag & Sögufélag, 1989), 261–300; þar á opnu 292–93 er „Hlaðsýn“ að Þingeyraklaustri 1684 sem er tilgátuteikning byggð á úttektinni í Skjalasafni umboðanna. Þá er teikning eftir Hörð sem sýnir uppsmið og langhlið Þingeyrakirkju, byggð á úttektinni 1684, í Gunnar F. Guðmundsson o.fl., *Íslenskt samfélag og Rómakirkja. Kristni á Íslandi*, 2. bindi, ritstj. Hjalti Hugason (Reykjavík: Alþingi, 2000), 214.

efnisins enda myndi slíkt sprengja ramma tímaritsgreinar. Einkum verður dvalið við elstu úttekt klausturkirkjunnar og greinarhöfundur mun freista þess að sýna fram á að stór hluti hennar, krossarmar kirkjunnar, kórinn og innrikórinn með háaltarinu, hafi staðið frá 12. öld og fram til 1695 en framkirkjan frá því snemma á 14. öld. Þetta er einkum merkilegt í augum bókmenntafólks af því að samkvæmt mál-daga frá öndverðri 16. öld var bókasafn klaustursins einmitt staðsett í kór kirkjunnar.

Klausturkirkjan á Þingeyrum 1684

Árið 1684 var á Þingeyrum stafkirkja úr timbri með útbrotum og kross-örmum, samsett úr þremur hlutum: framkirkju, miðkór og innri kór. Sem kunnugt er sneru kirkjur frá fornu fari í austur og vestur þannig að kór og háaltari, sem eru hjarta kirkjunnar, voru í austurendanum. Kirkjan á Þingeyrum stóð rétt norðan við íbúðarhúsin sem þar eru nú og nýlega hafa fundist grafir umboðsmanna klaustursins eftir siðaskiptin sem án efa voru inni í kirkjunni. Á kirkjunni og kórnum voru útbrot eða hliðarskip en auk þess voru á kórnum stúkur eða útskot með súðum. Innri kórinn hafði hvorugt og var einfaldari að gerð. Í úttektinni 1684 eru helstu stærðarmál gefin í ál-num og kvartelum (fjórðungum úr alin) en á 17. öld og fram eftir 18. öld tíðkaðist á Íslandi að nota svokallaða Hamborgaralín sem samsvarar 57,3 cm.⁶ Mögulegt er að ekki hafi verið beitt mælitækjum svo sem stikum eða snúrum við úttektina heldur miðað við líkamlegar álnir og faðma úttektarmanna sjálfrar enda eru ál-na- og faðmamál upphaflega hugsuð þannig að mannslíkamann megi nota sem mælitæki.⁷ En hvernig sem því var farið í raun eru mál í ál-num torræð nútímamönnum. Hér verða álnirnar því umreiknaðar í metra og sentimetra miðað við Hamborgaralín.

Framkirkjan, vesturendinn, var stærst og hlutföll hennar jöfnust, nærri því eins og hún væri teiknuð inn í tening („á hæð 13 álnir 3 kvartel, eins á

6 Gísli Gestsson, „Álnir og kvarðar“, *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 65 (1968), 45–78; 63: „Hamborgarál-nir voru aðalmælieining á Íslandi fram eftir 18. öld un-z dönsk alin var lög-boðin hér á landi árið 1776. [...] rétt Hamborgaralín, 57,3 sm“.

7 Ég ræð þetta af því hvernig Páll Vídalín fjallar um Hamborgaralín í *Skýringum yfir fornmyrði lögbókar þeirrar er Jónsbók kallast* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag 1854), 23: „Hamborgar alin [...] sú er vér nú höfum, og 3 gjöra meðal-manns faðm, en 12 fjóra faðma“, auk þess var úttektarmönnum engin nauðsyn að komast að nákvæmum stærðarmálum húsanna við verðmat þeirra. Úttektir Þingeyra sem hér eru birtar eru óvenjulegar í saman-burði við flestar aðrar úttektir hvað það varðar að þar eru tiltekin nákvæm mál í ál-num.

breidd, 14 álnir og $\frac{1}{2}$ að lengd“ – þ.e. 7,88 m x 7,88 m x 8,3 m), þá kórinn í miðjunni sem var jafn breiður framkirkjunni en nokkru lægri og fjórðungi styttri („að lengd 10 álnir 1 kvartel, hæðin 11 álnir 3 kvartel, breiddin vel 13 álnir 3 kvartel“ – þ.e. 5,78 m x 6,73 m x 7,88 m) og loks innri kórinn, austurendinn, eins og teiknaður inn í helmingi minni tening en framkirkjan („að lengd vel 7 álnir, hæð 8 álnir, breiddin 7 álnir“ – þ.e. 4,01 m x 4,58 m x 4,01 m) þótt hæðin væri aðeins umfram það. Gólfhlötur kirkjunnar og miðkórsins hafa saman myndað ferhyrning sem var rúmlega 14 x tæplega 8 metrar. Þar við bætist svo gólfhlötur innri kórsins, um 4 x 4 metrar. Lengd kirkjunnar allrar var því rúmlega 18 metrar (18,09 m). Miðkórinn var auk þess með krossörmum eða „litlum“ stúkum/útskotum og þar hefur kirkjan verið breiðust, 10–12 metrar, eftir því hve djúpar stúkurnar hafa verið (1–2 m) sem ekki er uppgæfið í úttektinni. Að flatarmáli hefur klausturkirkjan á Þingeyrum árið 1684 því verið á bilinu 136–144 fm og þannig mun stærri en þær kirkjur sem síðar voru reistar á staðnum.

Gengið var inn um dyr á vesturgaflinum með „vel umvendaðri“ (kannski útskorinni) hurð á trévöltum. Neðri trévaltinn hefur að líkindum hvílt í steinþró innan við nyrðri dyrastafinn. Á hurðinni var koparhringur og hún hafði skrá með lykli. Á kórnum og kirkjunni voru fimm glergluggar. Oddatalan bendir til þess að gluggi hafi verið á öðrum gaflinum og tveir gluggar á hvorri langhlið, sunnanvert og norðanvert. Giska má á að gluggarnir hafi setið hátt til þess að veita táknrænni birtu ofan frá og inn í kirkjurýmið eða nálægt ölturunum til þess að varpa dagsbirtu á þau og miðla ljósi frá þeim út í skammdegis- og náttmyrkrið.⁸ Fjalagólf var í kirkjunni allri og innri kórinn afþiljaður, sennilega með lágu kórþili sem var með dyrum, dróttum og dyrastöfum. Upp af fjalagólfi innri kórsins lágu tvö þrep að háaltarinu. Í miðkórnum framan við þilið sem skildi að miðkórinn og innri kórinn var loft eða svalir. Undir svölunum voru hvelvingar. Sennilegt er að þessi innrétting hafi verið skreytt útskurði og blasti hún við er menn gengu í kirkjuna. Úr kirkjuskipinu sást aðeins í innri kórinn um dyraopið miðsvegur undir svölunum. Í kirkjunni var auk

8 Steinunn Kristjánsdóttir hefur bent mér á að gluggar hafi einnig verið í klausturkirkjunum í Kirkjubæ og á Helgafelli, brot úr steindu gleri hafi fundist við uppgröftinn í Kirkjubæ og líka á Skriðuklaustri (með helgimyndum); það bendi til að gluggarnir í þessum klausturkirkjum hafi verið veglegir.

Þess predikunarstóll árið 1684, sennilega staðsettur framan við eða undir svölunum sunnanmegin. Þessi lýsing nær aðeins til hússins sjálfs og helstu innréttinga en sagt verður frá öðrum búnaði og munum að neðan.

Timburkirkjur eiga sér langa sögu á Íslandi. Smíðalag var oftast svokallað stafverk sem gat tekið á sig ýmsar myndir. Stafverk og stafkirkjur draga nafn sitt af rúnnuðum „stöfum“ sem báru bygginguna uppi.⁹ Í úttektinni eru stafirnir nefndir „stöplar“ sem er ný merking orðsins vegna þess að á miðöldum merkti „stöpull“ kirkjuturn.¹⁰ Stafirnir voru ýmist frístandandi inni í miðju kirkjuskípinu eða innsettir í þiljur og vegg. Tíu stafir báru uppi háþak Þingeyrakirkju og stóðu í tveimur röðum, fimm norðanmegin og jafnmargir sunnanmegin, hver tæpir fimm metrar á hæð sem samsvarar rúmlega tveimur hæðum í íbúðarhúsum nútímans. Þar fyrir ofan var rjáfrið og súðin, um þrír metrar á hæð. Tveir stafanna voru felldir inn í vesturgafli kirkjunnar en átta frístandandi inni í kirkjunni. Utar til hliðanna voru aðrar tvær raðir lægri „útbrotastafa“ (hver um þrír metrar), fimm hvorum megin, og þjónuðu sem stoðir og hornstafir í ytri veggjum kirkjunnar. Hverjir 5 stafir mynduðu fjögur „stafgólf“ sem kallað var.

Margbrotið þakið hefur verið helsta prýði hússins og sett svip á Þingeyraklaustur þar sem kirkjan var stærst og íburðarmest bygginga. Þakið var samsett úr sextán aðgreindum flötum. Á kirkju, miðkór og innrikór voru tvíhliða súðþök efst en auk þess lægri einhliða súðþök á útbrotum eða hliðarskipum fyrri eininganna tveggja. Á þakinu var líklega sköruð súð með tjörguðum þakfjöllum, ef til vill með undirlagi eða langsúð. Ekki er þess getið að á Þingeyrakirkju hafi verið spónþak eða tréflísar. Súðþök eða þakkvistir voru einnig á krossörmum kórsins en innri kórin var eins og áður sagði útbrotalaus. Í lýsingu rjáfurs og þaks er talinn upp fjöldi bita, skammbita, sperra, höggsperra, langbanda, mænitróða, sláa og syllna, svo flókin þaksmíðin hefur heillað kirkjugesti og vakið hugrenningar um mannlegt hugvit, himneska borg og eilífð. Að utan var kirkjan studd grenistoðum sem komu í veg fyrir að hún fyki í óveðrum. Slíkar stoðir eru þekktar annars staðar frá og gegndu að einhverju leyti

9 Þegar hafa fundist tvær stoðarholur á Þingeyrum, þar sem kirkjan virðist hafa staðið, og fleiri komið fram á jarðsjármælingamyndum.

10 Um merkingu orðsins, sjá óútgefna MA-ritgerð Guðrúnar Harðardóttur, *Stöpull Páls biskups Jónssonar í Skálholti: gerð hans, hlutverk og áhrif í sögulegu og listasögulegu ljósi* (Reykjavík, 2001), 9–17, ásamt samantekt um miðaldastöpla aðra en á dómkirkjunum, 101–3 (eintak af ritgerðinni er á Landsbókasafni – Háskólabókasafni).

því stuðningshlutverki sem hlaðnir veggir höfðu í torfkirkjum þótt torfið hefði einnig aðra kosti.¹¹ Samkvæmt úttektinni var kirkjan mest útsett fyrir veðrun á suðurhliðinni því þeim megin er kirkjutimbrið heldur „moskað“ eða fúið. Á þeirri hlið hafa þá væntanlega verið þeir tveir af þremur gluggum kirkjunnar sem sagðir eru „laslegir“.

Úttektin frá 1684 sýnir að engar meiriháttar breytingar hafa verið gerðar á klausturkirkjunni í tíð Þorleifs Kortssonar og sonar hans, eða frá því 1663, þegar þeir fengu Þingeyraklaustursumboð að léni.¹² Úttektarmenn meta ástand kirkjunnar svo að verðmæti hennar hafi heldur rýrnað á tímabilinu og því er Þorleifi gert að greiða nýjum umboðsmanni þrjátíu og þrjú hundruð í uppbót fyrir kirkjuna en hún öll er metin á fimmtíu og átta hundruð og tíu aura. Kirkja úttektarinnar 1684 er þá sama kirkja og *Skarðsárannáll* segir að Páll bóndi Guðbrandsson hafi látið smíða að Þingeyrum árið 1619 en það hús hefur vart getað gengið úr sér á rúmum fjórum áratugum, hvað þá heldur fyrr í tíð Guðmundar Hákonarsonar (d. 1659) og sonar hans Þorkels (d. 1622), sem höfðu Þingeyraklaustursumboð næst á eftir Páli, og hvergi er sagt að þeir feðgar eða Þorleifur Kortsson hafi byggt nýja kirkju á Þingeyrum. En hvaða breytingar voru gerðar á kirkjunni 1619 eða var hún kannski öll endursmíðuð?

Breytingar Páls Guðbrandssonar á Þingeyrakirkju 1619

Þorlákur Skúlason biskup fékk Björn Jónsson á Skarðsá (d. 1655) til að rita annál um atburði á Íslandi frá 1400 til 1640 og er hann kallaður *Skarðsárannáll*. Skarðsá er í Skagafirði og Björn var kunnugur staðhátum á Þingeyrum og er annáll hans ein af helstu heimildum um tímabilið. Í *Skarðsárannál* við árið 1619 stendur „Lét Páll bóndi Guðbrandsson, er Þingeyra klaustur hellt, smíða kirkju að Þingeyrum.“¹³ *Vatnsfjarðarannáll elsti* og *Vatnsfjarðarannáll hinn yngri* taka upplýsingar um kirkjusmíðina upp eftir *Skarðsárannál* og eru samhljóða þar sem þeir setja eftirfarandi við

11 Gerð kirkjuveggjanna á Þingeyrum þarfnast frekari rannsókna. Steinunn Kristjánsdóttir hefur tjáð mér að grunnur klausturkirkjunnar, sem teymi hennar hefur rannsakað, virðist vera úr torfi og þar í sé ekkert grjót. Þessi torfveggur sé mjög þykkur og hár þrátt fyrir að hann liggi nú frekar djúpt í jörðu.

12 *Annales Islandici Posteriorum Sæculorum / Annálar 1400–1800 I* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag 1922–27), 362 nmgr.

13 *Annálar 1400–1800 I* (1922–27), 213.

árið 1619: „Kirkja smíðuð á Þingeyrum“.¹⁴ Í annál Björns Halldórssonar í Sauðlauksdal við Patreksfjörð, *Sauðlauksdalsannál*, sem skrifaður var á 18. öld, finnum við þessar áhugaverðu upplýsingar við árið 1608: „24. Aprí(lis) gefur kóngur leyfi til að rífa ofan Þingeyrakirkju og byggja hana aftur minni, þar of stór sé, svo kóngur þurfi ekki að kosta til hennar né annarra klaustursins húsa“.¹⁵ Umrætt konungsbréf hefur ekki fundist en það virðist samhljóða öðru slíku frá 29. mars 1560 sem býður Páli hirðstjóra Stígssyni að sjá um að klausturkirkjur á Íslandi séu minnkaðar. Gefið er að gömlu kirkjurnar þóttu stærri en nauðsynlegt var („fore att thee ere saa store paa bøgningen“) og við smíði minni kirkna átti að endurnýta timbur gömlu klausturkirknanna („att the tha neder tage samme kircker oc thennomm sijdenn egienn strax obygger aff thett samme tømmer. noget minndre ennd thee nu ere“).¹⁶

Þegar minnka átti stafkirkju en nýta timbur hennar mátti útfæra það á fleiri en eina vegu. Ein aðferð var sú sem notuð var í bróðurklosturinu á Munkaþverá við endurbætur á 18. öld. Þar voru útbrotin á framkirkjunni fjarlægð og torfveggir byggðir í þeirra stað utan um kirkjuskipið.¹⁷ Forkirkja, stöpull/stöplar og kór eru einnig byggingareiningar sem voru smærri en framkirkjan, þeim var krækt á framkirkjuna og voru þannig í vissum skilningi lausar einingar. Því voru möguleikarnir þessir: fjarlægja útbrot, fjarlægja kór, fjarlægja forkirkju eða stöpul, ýmist alla hlutana eða einhvern þeirra. Heilt timbur úr þeirri einingu sem fjarlægð var mátti nota til að gera við skemmdir á þeim hlutum sem fengu að standa. Þótt engar timburkirkjur hafi varðveist á Íslandi fram á okkar daga eru enn til stafkirkjur í Noregi frá miðöldum af svipaðri gerð og þær íslensku. Fátt bendir til annars en að stafverkshefðin hafi haldist mjög sterk á Íslandi eftir siðaskipti og timburkirkjur á fyrstu öldum eftir siðaskiptin hafi haft að mestu sama byggingarlag og miðaldakirkjur þótt þær hafi getað verið innréttaðar

14 *Annálar 1400–1800* III (1933), 56, 101.

15 *Annálar 1400–1800* VI (1987), 387.

16 *Diplomatarium Islandicum / Íslenzkt fornbréfasafn* XIII (Kaupmannahöfn & Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1933–1939), 480–81; fornbréfasafnið verður hér eftir skammstafað *DI*.

17 Guðrún Harðardóttir, „Nokkrar kynslóðir kirkna og klausturhúsa á Munkaþverá.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 93 (1996–97), 5–42; 19 (sjá myndir 16 og 20).

öðruvísi.¹⁸ Því var ekki nauðsynlegt að rífa klausturkirkjurnar ef hægt var að nýta einhvern hluta þeirra óbreyttan. Að draga úr stærðarhlutföllum allrar kirkjunnar þýddi að nauðsynlegt var að taka hana alla niður og endursníða gamla timbrið. Var það augljóslega meiri háttar framkvæmd og engin þekkt dæmi eru til um að þannig hafi verið staðið að minnkun kirkju.

Páll bóndi Guðbrandsson virðist hafa tekið þann kost að fjarlægja heldur stöpul/stöpla og hugsanlega forkirkju gömlu klausturkirkjunnar. Kirkja úttektarinnar 1684 er háreist og mun stærri en almenn sóknarkirkja á Þingeyrum þurfti að vera (síðari kirkjur voru allar töluvert minni, einnig núverandi steinkirkja). En sterkasta vísbendingin um að þessi kirkja hafi verið að stofni til gamla klausturkirkjan er sú að hún virðist innréttuð eins og kaþólsk miðaldakirkja. Þetta sést af svölunum fyrir framan skilrímið milli kirkjunnar og innri kórsins. Þetta loft eða svalir var „áður kallað *Pulpitu*“ (2v), segir í úttektinni. Fortíð kirkjunnar, sem hér er vísað til, hlýtur að vera frá því fyrir 1619, það er að segja að svalirnar voru nógu gamlar til þess að einhver þóttist vita að þær hefðu verið kallaðar þessu nafni áður fyrr á klausturtímanum. Í úttektum Munkaþverár er stundum vísað á sama hátt til nafngifta frá klausturtíma.¹⁹ Á þessum tíma hafa enn allmargar kirkjur verið standandi frá kaþólskri tíð og menn þekktu byggingarlag þeirra og hvernig það var frábrugðið byggingarlagi nýrri kirkna. Orðið *pulpitu* er dregið af *pulpitum* eða *pulpitrum* í miðaldalatínu en svo voru nefnd skilrúm milli kirkjuskipsins og hins heilaga altaris í kaþólskum miðaldakirkjum.

Pulpita (flt. af *pulpitum*) þjónuðu þeim tilgangi að skipta kirkjunni í tvö aðalrými, eitt fyrir leikmenn og annað fyrir lærða. Leikmenn máttu ekki koma of nærri háaltarinu, innsta rými kirkjunnar, þar sem vígðir menn framkvæmdu helgasta hluta messunnar, gjörbreytinguna (*transubstantiatio*), þegar brauðið og vínið umbreyttist í líkama og blóð Krists. Prestar og munkar gátu sungið og lesið lestra af svölum þessum, sem not-

18 Hörður Ágústsson, „Stavbygning. Island“, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* XVII (1972), 90–93.

19 Guðrún Harðardóttir, „Nokkrar kynslóðir kirkna og klausturhúsa á Munkaþverá“, 5–42. Sjá einnig umfjöllun Guðrúnar um „kórþil“ í íslenskum kirkjum á fyrstu öldum eftir siðaskiptin í Guðrún Harðardóttir, „Innanbúnaður kirkna á fyrstu öldum eftir siðaskipti“. *Áhrif Lúthers. Siðaskipti, samfélag og menning í 500 ár*, ritstj. Hjalti Hugason, Loftur Guttormsson og Margrét Eggertsdóttir (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2017), 195–214; 201–4. Um „lessvalir“ í miðaldakirkjum og elstu kirkjum eftir siðaskiptin fjallar einnig Hörður Ágústsson í *Skálholt. Kirkjur* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1990), 250.

aðar voru eins og predikunarstóll, án þess að koma of nærri leikmönnum. Finna má dæmi um sams konar *pulpita* í kirkjunum á Munkaþverá og Kirkjubæjarklaustri og ef til vill víðar.²⁰ Hinn strangi aðskilnaður lærdra og leikra í kirkjurýminu samræmdist síður skilningi siðaskiptamanna á stöðu presta gagnvart söfnuðinum því ólíkt kaþólsku kirkjunni viðurkenndi Lúter ekki prestvígsluna sem heilagt sakramenti (*sacramentum*) heldur taldi alla skírða menn fullgilda meðlimi safnaðarins. *Pulpita* voru því gjarnan tekin niður á nýöld í gömlum kirkjum og Páll Guðbrandsson hefur þessu samkvæmt tæplega látið setja upp nýtt *pulpitum* í Þingeyrakirkju árið 1619. Slíkar svalir urðu jafnframt óþarfar eftir að predikunarstólar voru settir í kirkjurnar sem gegndu að sumu leyti sama hlutverki.²¹ Einum slíkum hefur að öllum líkindum verið komið fyrir í Þingeyrakirkju árið 1619 eða jafnvel fyrr því hann er nefndur í úttektinni 1684 og ekki talinn Þorleifi Kortssyni til tekna. Þótt íhaldssemi í hönnun kirkna á Íslandi hafi ef til vill getað leitt Pál bónda til þess að endurbyggja Þingeyraklausturskirkju í sama stíl og með sömu innréttingum og áður, væri það einsdæmi að heil ný kirkja hafi verið sniðin úr timbri gamallar kirkju. Kóngur vildi ekki leggja til nýtt timbur, en sérstaklega bendir hin mikla stærð kirkjunnar 1684 til að hún hafi ekki verið minnkuð árið 1619. Niðurstaðan hlýtur því að vera sú að endursmið Þingeyrakirkju á vegum Páls Guðbrandssonar hafi einkum falist í öðrum breytingum.

Í svonefndu *Sigurðarregistri* frá því um 1525, sem geymir ítarlegustu greinargerð um Þingeyrakirkju frá miðöldum, er „inventar“ muna sem þá voru í kirkjunni, m.a. eru taldar átta klukkur: „jtem kluckur. viii. vænar.“²²

20 Guðrún Harðardóttir, „Nokkrar kynslóðir kirkna og klausturhúsa á Munkaþverá“, 7, finnur vísbendingu í *Lárentius sögu biskups* um að Lárentius hafi ef til vill staðið á sams konar svölum í klausturkirkjunni á Munkaþverá, sem brann árið 1429, er hann las upp bréf fyrir viðstadda menn í kirkjunni. Guðrún nefnir svalirnar „leskór“ (*lectorium*). Með greininni er prentuð mynd af álíka trésvölum í Kinn kirkju í Noregi, sem raunar er steinkirkja í rómönskum stíl frá ofanverðri 12. öld. Guðrún Ása Grímsdóttir hefur gefið út lýsingu kirkjunnar á Kirkjubæjarklaustri í úttekt klaustursins frá 1704. Þar á síðum 126–27 má lesa lýsingu á svipuðu skilrími í kirkjunni. Guðrún Ása Grímsdóttir, „Heimildir í handritum um klaustrin í Skaftafellssþingi“, *Af klaustum og kennimönnum í Skaftafellssþingi. Erindi flutt á ráðstefnu á Kirkjubæjarklaustri* 13. –14. mars 1999, sem haldin var að tilhlutan Kirkjubæjarstofu og Skaftafellssprófastsdæmis í tilefni 1000 ára afmælis kristintöku á Íslandi, Dynskógur (Vík: Sögufélag Vestur-Skaftfellinga, 1999), 101–44.

21 Predikunarstólar koma í íslenskar kirkjur eftir siðaskiptin. Guðrún Harðardóttir, „Innanbúnaður kirkna á fyrstu öldum eftir siðaskipti“, 198–99.

22 *DI IX*, 312–18; 313.

Hér eru áreiðanlega komnar þær klukkur sem Guðmundur ábóti gaf kirkjunni á öndverðri 14. öld (sjá fyrir neðan). Hlutverk klukkna var að kalla menn til guðsþjónustu og marka helgi guðsþjónustunnar við upphaf hennar og endi. Klukkur þessar hafa verið innfluttar og enn eru til mjög gamlar kirkjuklukkur hér á landi (annars staðar á Norðurlöndum hafa slíkar klukkur enst illa, sennilega verið bræddar og málmurinn endurnýttur).²³ Ekki segir í máldaganum 1525 hvar klukkurnar voru í kirkjunni en þær eru taldar með öðrum munum hennar. Í úttektinni 1684 eru þessar klukkur nefndar en þær hafa flestar skemmst eða eru í reiðileysi. Tvær hanga að vísu í sjálfstæðu klukknaporti við innganginn í kirkjugarðinn vestanmegin en portið virðist nýjung á staðnum. Fjórar eru „brotnar og rifnar með höldunum afstokknum“ (2ν) og þar af leiðandi ekki í notkun. Árið 1684 er sjöunda klukkan horfin af staðnum, þótt vísað sé til hennar í „fyrri reikningsskap“ um Þingeyraklaustur, væntanlega þeim sem gerður var er Þorleifur Kortsson kom að Þingeyrum árið 1663. Sá reikningskapur er nú því miður glataður að öðru leyti. Áttunda klukkan virðist töpuð og alls ekki minnst á hana. Hvað skýrir þetta undarlega reiðileysi klukkanna í úttektinni 1684? Einfaldasta skýringin er sú að kirkjusmiði Páls Guðbrandssonar árið 1619 hafi einkum falist í því að taka niður stöpul/stöpla og/eða forkirkju þá sem sett voru á framkirkjuna á Þingeyrum á öndverðri 14. öld, en þar hafa þessar klukkur að öllum líkindum verið. Samkvæmt þeirri nákvæmu lýsingu sem við höfum af kirkjunni árið 1684 er að minnsta kosti víst að stöpull/stöplar þeir sem á henni voru árið 1363 (sjá fyrir neðan) eru horfnir. Á kirkjunni 1684 er ekki heldur nein forkirkja á framkirkjunni, eins og var t.d. á Laufáskirkju, aðeins ónýtar klukkur sem enginn staður virðist vera fyrir.²⁴

23 Eins og Halldór Laxness hefur gert frægt í skáldsögu sinni *Íslandsklukkunni* (1943–46) girntust dönsk yfirvöld á 17. öld upplýsingar um íslenskar kirkjuklukkur. Árið 1636 kom hirðstjórinn Pros Mundt til Íslands á herskipi, m.a. „vildi [hann] endilega vita af klaustrahöldurum, og öðrum, sem konungdómsins jarðir hefði, hversu gamlar og ótiðkanlegar klukkur væri í hvers umdæmi, og girntist þennan reikningsskap“. *Annálar 1400–1800 I* (1922–27), 248 (*Skarðsárannáll* við 1636). Þann 6. maí 1684, kom bréf til landsins frá Kristjáni 5. þess efnis að allar rifnar og brotnar klukkur sem tilheyrðu kirkjum og klaustrum á Íslandi skyldu afhendast fógetanum og sendast til umsteypu í Kaupmannahöfn. *Lovsamling for Island I*, útg. Oddgeir Stephensen og Jóns Sigurðsson (Kaupmannahöfn: Háskólabóksalan, 1853), 425–26.

24 Steinunn Kristjánsdóttir telur að breytingin sem gerð var á kirkjunni 1619 sé sjáanleg í fornleifunum, þ.e. að hún hafi verið stýtt um fimm metra að vestanverðu.

Hve gömul var sú kirkja sem stóð á Þingeyrum 1684?

Klausturkirkjan á Þingeyrum var byggð snemma á 12. öld og ólíkt mörgum öðrum kirkjum á Íslandi fer engum sögum af því að hún hafi brunnið, fokið um koll í óveðri eða eyðilagst á annan hátt.²⁵ Með reglulegu viðhaldi gátu timburkirkjur staðið öldum saman eins og sést á því að í Noregi eru enn varðveittar stafkirkjur frá 12. öld. Þingeyraklaustur var auðugt og átti hlunnindi í reka og þar var enginn timburskortur, sem sést til að mynda á úttekt Eldiviðarhússins 1684, sem er fullt af timbri, og í umfjöllun um jarðir Þingeyraklausturs í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín* en þar er víða nefnd notkun reka til húsabótar.²⁶

Lítum á þær heimildir sem til eru um klausturkirkjuna á Þingeyrum. Til er mjög gömul saga af því þegar Oddur munkur Snorrason sem var prestur að vígslu varð fyrir sýn í kirkjunni og honum birtust Kristur og Ólafur konungur Tryggvason en Oddur skrifaði sem kunnugt er sögu Ólafs konungs á latínu einhvern tíma á síðari hluta 12. aldar.²⁷ Ekki er þó

25 Finnur Jónsson biskup segir í Klaustursögu sinni, *Historia Monastica Islandiae* (í IV. bindi *Historia Ecclesiastica Islandiae* [Kaupmannahöfn, 1772–78], 31) að klaustrið á Þingeyrum hafi allt brunnið árið 1157: *Ejus tempore anno 1157 totum monasterium conflagravat* (Á tíma hans [Nikulásar ábóta] árið 1157 brann klaustrið allt). Það sama segir Janus Jónsson: „1157 brann allt klaustrið til kaldra kola“ og þýðir sýnilega latínutexta Finns. Janus Jónsson, „Um klaustrin á Íslandi“, *Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags* 8. ár (1887), 183. Heimild Finns, þótt hann nefni hana ekki, getur ekki verið önnur en *Konungsannáll* (*Annales Regii*): „[1157] Brann bær at Þingeyrum“. *Íslandske annaler indtil 1578*, útg. Gustav Storm (Christiania [Ósló]: Det norske historiske kildeskriftfond, 1888), 116; með nútímastafsetningu. Annálarnir heita þessu nafni af því að þeir voru sendir til Danmerkur þegar á 17. öld og enduðu í bókasafni konungs. Handritið var skrifað í upphafi 14. aldar (a.m.k. sá hluti þess sem geymir færsluna um brunann á Þingeyrum) og var á Hólum um 1640 en árið 1662 tók Þormóður Torfasson það með sér til Danmerkur og færði Friðriki 3. til varðveislu í nýju safni hans. Í Konungsbókhöfðu fékk handritið síðar safnmarkið GKS 2087 4to. Finnur hefur ekki haft þetta handrit hjá sér þegar hann skrifaði að klaustrið hefði allt brunnið. Árið 1778, þegar Finnur gaf út klaustursögu sína með aðstoð Hannesar sonar síns, hafði danski sagnfræðingurinn Jakob Langebek hins vegar nýlega gefið út *Konungsannáll* á prenti í Kaupmannahöfn, sem Hannesi hefur verið kunnugt um, en þeir fedgar virðast samt ekki hafa náð að leiðrétta ónákvæmnina í fullyrðingunni um brunann á Þingeyrum 1157. Nú er *Konungsannáll* varðveittur á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Snemma á 18. öld, 1718 (*Vallaannáll*) eða 1719 (*Mælifellsannáll*), brann smíðja á Þingeyrum. *Annálar 1400–1800 I* (1922–27), 513.

26 *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII* – Húnavatnssýsla (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, 1926).

27 Frásögnin er í S-gerð (Holm perg 18 4to) Ólafs sögu Tryggvasonar eptir Odd munk Snorrason. Ólafur Halldórsson, útg. *Færeyinga saga – Ólafs saga Tryggvasonar eptir*

mikið af þeirri frásögn að græða fyrir þann sem leitar upplýsinga um gerð kirkjunnar. Heldur meiri hjálp er í heimildum frá 14. öld. Í *Lögmannsannál* við árið 1339, sem var dánarár ábótans Guðmundar, lesum við: „Obitus domini Godemundi abbatis Þyngerensis [þ.e. Dauði herra Guðmundar ábóta á Þingeyrum]. Sálaðist hann at Munkaþverá ok var fluttr nordan likami hans til Þingeyra. Urðu margir merkiligir atburðir í líkfylgju hans ok hyggja menn hann góðan mann fyrir Guði. Lét hann uppsmíða framkirkju á Þingeyrum ok fékk hann til skróða, bækur ok klukkur, ok kenndi mörgum klerkum þeim sem síðan urðu prestar, ok var hinn mesti nytsemdar maðr.“²⁸ *Lögmannsannáll* er talinn skrifaður af Einari Hafliðasyni (1307–93) sem ólst upp í nágrenni Þingeyra, á Breiðabólstað í Vesturhópi, og gekk sjálfur ungur í klaustrið árið 1317. Hann var því kunnugur staðhättum á Þingeyrum. Í *Lárentius sögu*, sem einnig er talin skrifuð af Einari, stendur: „Um haustið [1314, skv. ritstjóranum] visiteraði Auðunn byskup [á Hólum] um vestrsvæitir ok vígði kirkju at Þingeyrum“.²⁹ Það er því trúlegt, eins og Steinunn Kristjánsdóttir fornleifafræðingur hefur bent á, að vígsla klausturkirkjunnar á Þingeyrum árið 1314 hafi farið fram við lok framkvæmda eftir að „framkirkjan“ á Þingeyrum var „uppsmíðuð“ á vegum Guðmundar ábóta. Guðmundur tók við embætti árið 1310 og framkvæmdir hafa þá staðið yfir í fjögur ár eða skemur.³⁰

Einar Hafliðason hefur mátt muna þessar framkvæmdir við kirkjuna á Þingeyrum í byrjun 14. aldar en hann var sjö ára þegar hún var vígð.

Odd munk Snorrason, Íslenzk fornrit 25 (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2006), 358–59.

28 *Islandske Annaler indtil 1578*, 272.

29 *Lárentius saga biskups. Biskupa sögur III*, útg. Guðrún Ása Grímsdóttir (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1998), 321.

30 Steinunn Kristjánsdóttir, *Leitin að klaustrunum. Klausturbald á Íslandi í fimm aldir* (Reykjavík: Sögufélag, 2017), 108. Í Kristinrétti Árna Þorlákssonar eru ákvæði um endurvígslu kirkna þegar skaði verður á þeim: „Ef kirkja brenn upp eða annars kostar lestist svá að niður fellur öll eða meiri hlutur, þá skal vígja endurgjörva kirkju. En þó að kirkjuráfrá brenni upp, fúni og niður falli lítill hlutur af veggjum, þá skal eigi vígja endurbætta kirkju því í veggjum vígist kirkja þó að altari sé niður fallið, ruglað eða úr stað fært eða altarissteinn sé ljótliga brotinn. Þá skal það vígja, en eigi raskar það kirkjuvígslunni, þó má og syngja í kirkju þó óvígð sé.“ *Járnsíða og Kristinréttur Árna Þorlákssonar*, útg. Haraldur Bernharðsson, Magnús Lyngdal Magnússon og Már Jónsson (Reykjavík: Sögufélag, 2005), 150. Ég vil þakka Guðrúnu Harðardóttur fyrir að hafa bent mér á þetta ákvæði, sem sýnir að það samræmdist ágætlega lögum að endurvígja kirkju þegar framkirkja hafði verið byggð upp að nýju þótt innri kór hennar og miðkór með krössörmum hafi staðið óbreyttir frá fyrri öldum.

Þegar talað er um að „uppsmíða framkirkju“ er væntanlega átt við að öll framkirkjan, þ.e. kirkjubyggingin að undanskildum miðkórnum með krössörmum sínum og innrikórnum, hefur verið endurbyggð. Þrátt fyrir þessa miklu endurnýjun kirkjunnar virðast helgustu og mikilvægustu hlutar hennar hafa staðið óbreyttir áfram og þeir hafa væntanlega verið byggðir þegar á 12. öld. Einnig eru vísbendingar um að í upphafi 14. aldar hafi verið settir framan á kirkjuna einn eða tveir stöplar og myndi það samræmast vel þeim klukkum sem Guðmundur ábóti fékk til kirkjunnar í tengslum við endursmíði hennar og minnst er á í *Lögmannsannál*. Í erfðaskrá Benedikts Kolbeinssonar, 22. febrúar 1363, sem gefin er út í *Íslensku fornbréfasafni*, er vissulega kominn stöpull eða turn á klausturkirkjuna að Þingeyrum: „Hér með kýs ek líkama mínum legstað at Þingeyrum í stöplinum þar sem Borgilldur hústrú mín liggur aður fyrir“.³¹ Orð Benedikts útiloka raunar ekki að tveir turnar hafi verið á kirkjunni af því að hann gæti hafa viljað segja með orðum sínum að hann vildi hvíla í stöplinum þar sem Borgilldur hústrú hans lá en ekki í hinum stöplinum. Fullvissa um gerð stöpulans eða stöplanna mun ekki fást fyrr en leifar finnast í jörðu á Þingeyrum sem sýna ótvírætt gerð vesturenda klausturkirkjunnar.

Af hverju tveir stöplar? Kapítulainnsigli Þingeyraklausturs er vel þekkt af teikningu sem Árni Magnússon lét gera og birt er í *Sigilla Islandica*.³² Myndir á varðveittum innsiglium frá Þingeyrum frá þessum tíma sýna gotneska kirkju með tvo turna, þótt ýmislegt ósamræmi sé annars í þeim. Ef Þingeyrainnsigli og keimlík teikning af kirkju inni í upphafsstaf einum í Flateyjarbók, sem borinn hefur verið saman við myndirnar á innsigilunum, gefa raunsanna mynd af útliti kirkjunnar, sem mér þykir ekki ósennilegt,

³¹ *DI* III, 184–86; 185.

³² Magnús Már Lárusson og Jónas Kristjánsson, ritstj. *Sigilla Islandica I* (Reykjavík: Handritastofnun Íslands, 1965–67), 179. Mörg innsigli frá Þingeyrum með umfjöllun Árna eru á síðum 163–221 og á sex þeirra má sjá mjög litlar kirkjur í sama stíl, þótt erfitt sé vegna smæðarinnar að greina nákvæma gerð þeirra. Ýmsir hafa velt því fyrir sér hvort innsiglismyndirnar eigi að sýna raunverulegt útlit klausturkirkjunnar en Guðrún Harðardóttir vinnur að doktorsrannsókn á kapítulainnsiglium þar sem þetta er metið. Forathugun á íslenskum klausturainnsiglium er að finna í grein Guðrúnar, „Myndefni íslenskra klausturainnsigla“, *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ritstj. Haraldur Bernharðsson (Reykjavík: Miðaldastofa Háskóla Íslands, 2016), 201–25. Þar á síðum 220–22 eru leidd rök að því að innsigli bróðurklaustursins á Munkaþverá gæti hafa tekið mið af útliti klausturkirkjunnar þar eftir bruna á staðnum 1429.

þótt efast hafi verið um það, hefur kirkjan verið búin tveimur stöplum eða klukkannahúsum í vesturendanum.³³

Flest bendir því til að endalok klausturkirkjunnar á Þingeyrum hafi borið til árið 1695 þegar þessi forna og tilkomumikla kirkja, sem hafði að líkindum prýtt Þingeyraklaustur í riflega fimm hundruð og sextíu ár, var tekin niður af Lárusi nokkrum Gottrup, dönskum umboðsmanni konungs, sem lét byggja aðra, „hverja hann og að velli alsendis aleinn berhendur hefur uppbyggja látið“, eins og hann svo borginmannlega kemst að orði í nýrri úttekt Þingeyraklausturs frá árinu 1704. Þótt gamla klausturkirkjan hafi þarfnast viðgerða var hún samkvæmt úttektinni 1684 síður en svo ónýt eða að hrúni komin og hefði væntanlega mátt gera við hana. Sennilega hefur Lárusi Gottrup einfaldlega ekki líkað miðaldasvipurinn á gömlu klausturkirkjunni. Hann var framkvæmdasamur maður og nýju kirkjuna hefur hann byggt úr kóngsins timbri, ef marka má orð dóttursonar hans Ólafs Gíslasonar í óprentuðum endurminningum hans, a.m.k. segir í úttekt þeirrar kirkju frá 1704 að timbrið hafi verið nýlegt og á nokkrum stöðum í lýsingunni eru nefnd „Gullandsborð“ sem að sögn Páls Vídalíns var innflutt gæðatimbur frá Gotlandi.³⁴ Að vísu viðurkennir Gottrup í úttekt

33 Bent hefur verið á líkindi við kirkjuteikningu í upphafsstaf á bl. 69v í Flateyjarbók, GKS 1005 fol. en erfiðara er að tengja þá mynd beint við Þingeyrarkirkju þótt handritið geti hafa verið skrifað þar. Guðvarður Már Gunnlaugsson, „Ormur ber heyð eða ... Skandinavische Schriftlandschaften“. *Vánbok till Jürg Glauser*, ritstj. Klaus Müller-Wille, Kate Heslop, Anna Katharina Richter, Lukas Rösli, Beiträge zur nordischen Philologie 59 (Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2017), 146–49, ásamt tilvísunum í fyrri skrif um efnið. Hægt er einnig að túlka stöpul sem fristandandi einingu. Steinunn Kristjánsdóttir, *Leitin að klaustrum*, 98–99. Guðrún Harðardóttir, *Stöpull Páls biskups Jónsonar*, 9–17, telur að orðnotkun í heimildum bendi sterklega til þess að á miðöldum hafi orðið „stöpull“ samsvarað nokkurn veginn nútímanotkun orðsins kirkjuturn. Guðrún ræður þetta meðal annars af leiðbeiningum um húsavirðingar í Lbs 63 4to (frá 1678) sem prentaðar eru hjá Guðbrandi Jónssyni, *Dómkirkjan á Hólum í Hjaltadal: Lýsing íslenzkra miðaldakirkna*. Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmennta að fornu og nýju 5:6 (Reykjavík: Gutenberg, 1919–29), 111–12, en þar er rætt um „kirkjur sem storar eru. so sem klaustrum hæfer. edur þo nockud minne sieu. þegar stopullinn er vj. vij eda viij al(n)a har og Bitinn vij eda viij alna langur. og sie smíjdad af nyum vidum og sie þiliad i hvolf og golf og med tueimur þockum i Ræfur og veggi. allt af trie smíjdad“. Ekki er þó ljóst hvað af þessum leiðbeiningum megi ráða um stöpla klausturkirkna annað en að talað er um einn stöpul aðeins; ekki er tekið fram að hann sé fristandandi og hæðin er áætluð sex til átta álnir, sem er töluvert minna en hæð framkirkju Þingeyraklausturskirkju samkvæmt úttektinni 1684 („á hæð 13 álnir 3 kvartel“).

34 Sigfús Blöndal fann handrit Ólafs Gíslasonar á Konungsbókhöfðu í Kaupmannahöfn með æviminningum hans á dönsku og þýddi á íslensku kaflann um Þingeyrar, sem honum þótti sérlega áhugaverður, og gaf hann út með inngangi og skýringum. Ólafur Gíslason,

sinni að einhverjir stafir og annað timbur hafi verið endurnýtt úr klausturkirkjunni en sem slík var hún rifin árið 1695. Gottrupskirkja var tæplega fjórtán metrar að lengd („hverrar lengd er 24 ál.“; þ.e. 13,75 metrar) og þar með ríflega fjórum metrum styttri en gamla klausturkirkjan og einfaldari smíð og óvandaðri, þrátt fyrir dreissugt turnhýsi sem reis upp úr mæninum merkt kónginum og með veðurhana á hárrí stöng. Smíðurinn var danskur, þótt hann hefði íslenskan aðstoðarmann, líklega Odd Árnason, og hefur ekki þekkt íslenska veðrun, auk þess sem nýju kirkjunni var illa viðhaldið af eftirmönnum Gottrups.³⁵ Eftir rúmlega öld var hún gerónýtt og þurfti að rífa hana. Árið 1804 fékk Björn Ólafsson Ólsen umboð fyrir Þingeyraklaustri og keypti hann jörðina af dönskum stjórnvöldum árið 1812. Þá voru Þingeyrar í niðurníðslu og kirkja Gottrups orðin hrörleg. Lét Björn byggja litla torfkirkju í hennar stað að hætti fátækra Íslendinga. Var sú torfkirkja áreiðanlega byggð á grunni hinna eldri og stærri kirkna.³⁶

Altari, dýrlingalíkneski og ýmsir munir í klausturkirkjunni³⁷

Besta heimildin um gerð hinnar fornu kirkjubyggingar á Þingeyrum er því samkvæmt ofansögðu úttekt hennar árið 1684, auk þess sem yfirstandandi fornleifarannsóknir leiða á hverju ári í ljós nýja og ómetanlega þekkingu

„Lýsingar á Þingeyraklaustri á fyrri hluta 18. Aldar“, útg., þýð. og höfundur inngangs Sigfús Blöndal. *Ársrit Hins íslenska fræðafélags* 1916, 56–68. Handrit Ólafs, NKS 1692 fol., ætti að vera enn á Konungsbókhöfðu. Varðandi „Gullandsborð“, sjá texta úttektarinnar 1704 hér að neðan.

35 Guðrún Harðardóttir hefur borið kennsl á aðstoðarsmiðinn. Guðrún Harðardóttir, Guðrún Jónsdóttir, Þór Magnússon og Gunnar Bollason, „Þingeyrakirkja“, *Kirkjur Íslands VIII. Friðaðar kirkjur í Húnavatnsprófastsdæmi II: Auðkúlukirkja, Bergsstaðakirkja, Blönduóskirkja, Bólstaðarhlíðarkirkja, Hofskirkja, Holtastaðakirkja, Svinavatnskirkja, Undirfellskirkja, Þingeyrakirkja*, ritstj. Margrét Hallgrímsdóttir, Jón Torfason og Þorsteinn Gunnarsson (Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands o.fl., 2006), 263–314; 267.

36 Guðrún Harðardóttir o.fl., „Þingeyrakirkja“, 268.

37 Rétt er að nefna að í þessum hluta greinarinnar styðst ég við ýmis heimildir, s.s. Guðbrand Jónsson, *Dómkirkjan á Hólum í Hjaltadal*, Gunnar F. Guðmundsson o.fl. *Íslenskt samfélag og Rómakirkja*, og Fredrik B. Wallem, „De islandske kirkers udstyr i middelalderen.“ *Aarsberetning for norske oldtidsminnesmerkers bevaring*. Årsberetning 66 (1910). Höfuðheimild mín í þessum hluta greinarinnar er þó hin ágæta grein Guðbjargar Kristjānsdóttur, „Messuföng og kirkjulist: Búnaður kirkna í kaþólskum sið“. *Hlutavelta tímans. Menningararfur á Þjóðminjasafni*, ritstj. Árni Björnsson og Hrefna Róbertsdóttir (Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands, 2004), 246–59, og hef ég stundum tekið orðalag hennar óbreytt upp og flettað inn í lýsingu mína á Þingeyraklausturskirkju.

um staðinn. Til viðbótar höfum við svo þær brotakenndu upplýsingar sem draga má saman úr fornbréfum, sögum og annálum. En ríkasta skjalaheimildin um Þingeyraklausturskirkju er áðurnefnt *Sigurðarregistur* frá 1525 sem geymir inventar yfir lausagóss klaustursins þótt það virðist í raun ekki ná út fyrir kirkjuna sjálfa.³⁸ Nánast ekkert er talið í öðrum húsum en kirkjunni. Ef *Sigurðarregistur* er lesið í ljósi úttekta­rinnar 1684 má leika sér að því að koma gripum inventarsins fyrir í kirkju úttekta­rinnar. Gengur það vandræðalaust og sýnir að samræmis gætir í þessum tveimur höfuðheimildum um hina fornu klausturkirkju.

Auk háaltaris í innri kórnum voru á kaþólskri tíð fjögur minni altari í krossörmum Þingeyrakirkju, sem byggðir voru út úr útbrotum miðkórsins, kölluð „últari“ sem kemur heim og saman við staðsetningu þeirra. Útolturinn voru helguð Krosstrénu, heilögum Benedikt (klaustrið var undir Benediktsreglu) og heilögum Ólafi (verndardýr­lingi Niðarósserkibiskupsdæmis). Ekki er sagt í *Sigurðarregistri* hverjum fjórða últarið var helgað en líklegt er að það hafi verið Maríu­altari. Maríu­dýrkun var eitt af undirstöðuatriðum klausturlifnaðarins. Sex Maríu­messur voru haldnar hátíðlegar á ári hverju (1. febrúar, 25. mars, 15. ágúst, 8. september, 21. nóvember og 8. desember) og var jómf­ru María verndari fleiri kirkna en nokkur önnur helg persóna. Í *Sigurðarregistri* eru talin þrjú Maríulíkneski í kirkjunni á Þingeyrum, tvö þeirra úr alabastri. Í bróður­klaustrinu á Þverá, Munkaþverá, var Maríu­altari og Önnu­altari í svonefndri Önnustúku kirkjunnar. Anna var móðir Maríu. Maríu­altarið í báðum kirkjum hefur verið norðan­megin, þ.e. kven­namegin. Sennilegast var Benediktsaltarið í Þingeyrakirkju í sömu stúku. Á brún Benediktsaltarisins voru níu blásmeltir og gylltir silfurskildir („ix. silfurskilder. blásmellter og gyllter“) af svipuðu tagi og í háaltari kirkjunnar og minna þeir á skildina á silkiskrauti einnar Maríustyttu kirkjunnar. Ólafsaltarið hefur verið sunnan­megin, karla­megin, ásamt krossaltarinu. Framan á krossaltarinu og Ólafsaltarinu voru bríkur („brik á krossalltare. og á olafsalltare aunnur“). Samtals voru tveir tugir dýr­lingalíkneskja í Þingeyrakirkju samkvæmt *Sigurðarregistri*. Auk áðurnefndra Maríulíkneskja voru þrjú lík-

38 *DI IX*, 312–14. Elsti hlutinn af *Sigurðarregistri*, sem hér um ræðir, geymir máldaga Hóladómkirkju þegar Jón biskup Arason tók við embætti, máldaga klaustranna og nokkurra kirkna fyrir norðan land. *Sigurðarregistur* er til í frumriti á skinni og varðveitt í Biskupaskjalasafninu á Þjóðskjalasafni. Það er ritað með hendi séra Sigurðar Jónssonar á Grenjaðarstað (d. 1595) sonar Jóns biskups Arasonar og við hann kennt.

neski af Heilagri þrenningu, Kristi og Jóhannesi skírara, eitt af Pétri, tvö Pálslíkneski, eitt af Jóhannesi postula og guðspjallamanni, annað af heilögum Andrési og Jakobi. Tvö Ólafslíkneski voru í kirkjunni, annað þeirra úr alabastri. Þarna voru og líkneski Jóns Hólabiskups og heilags Benedikts, auk líkneskja af Maríu Magdalenu, Katrínu, Klöru og heilagri Zitu frá Lucca á Ítalíu.³⁹ Öll líkneskin hafa verið fjarlægð úr kirkjunni eftir siðaskiptin því þau eru hvergi nefnd í úttektinni 1684.

Ölturinn fimm í klausturkirkjunni voru skreytt klæðum, útsaumudum brúnum með málmskjöldum en einnig hefur verið eitthvað af dúkum yfir líkneskjum (tveir glitaðir, þ.e. skrautlegir, dúkar yfir líkneskjum eru nefndir í *Sigurðarregistri*). Í kirkjunni hafa verið bekkir, stólar og púlt undir fólk og bækur, og klútar, púðar og sessur til þess að hlífa og auka á helgi gripanna. Eftirfarandi messuklæði og lausamunir eru taldir upp í *Sigurðarregistri*: átta messuklæði, fimm góð og allfær, og þrjú „léttari“ (þ.e. síður góð); fimmtán höklar fyrir munka og aðra, átta góðir og sjö síður góðir; fimm sloppar, níu „kantarakápur“ (þ.e. ermalausar messukápur, oft hlýjar og góðar til notkunar í kulda og útivið) og fjórar „dalmatíkur“ (þ.e. höklar fyrir djákna) og þrír höklar fyrir súbdjákna (kallaðir *subtilum*). Í kirkjunni voru einnig þrír baglar og ein ábótahúfa samkvæmt *Sigurðarregistri*. Klæðafjöldinn segir kannski eitthvað um fjölda munka og klerka sem tóku þátt í messunni jafnvel þótt meira hafi verið til af messuklæðum en nota þurfti hverju sinni.

Þá var sérstakur páskaútbúnaður, stólpi undir páskakerti og páskablað. Einnig tvær burðarstíkur undir kerti og tíu koparstíkur (sumar brotnar), einnig undir kerti, væntanlega á ölturum. Kerti var látið loga á altarinu við messugjörð og við gjörbreytinguna var einnig kveikt á svokölluðu upphaldskerti til að söfnuðurinn sæi sem best hið helgaða brauð þegar presturinn hóf það upp í messunni. Upphaldsstíkur frá Grundarkirkju í Eyjafirði eru varðveittar í Þjóðminjasafni Dana, þær eru með undnum leggjum og járnbroddum sem kertin voru fest á. Ljós voru einnig tendruð við aðrar kirkjulegar athafnir, skírn, útför, vígslur og á kirkju-

39 Margaret Cormack, *The Saints in Iceland: Their Veneration from the Conversion to 1400*. Subsidia Hagiographica 78 (Bruxelles: Société des Bollandistes, 1994), gefur besta yfirlitið yfir dýrlingalíkneski í íslenskum miðaldakirkjum en nær aðeins til 1400 og því ekki til *Sigurðarregisturs*. Þeir sem telja að klausturkirkjan á Þingeyrum hafi verið helguð heilögum Nikulási hljóta að sakna líkneskis af honum. Verður sú tileinkun að teljast ósönnuð í ljósi þess að svo lítið þarna inni minnti á Nikulás.

hátíðum, einkum kyndilmessu, hreinsunardegi Maríu meyjar 2. febrúar. Á Þorláksmessu, 23. desember, voru einnig notuð ljós enda var það öðrum þræði hátíð vetrarsólstöðu og hækkandi sólar eins og fram kemur í Þorlákstíðum á latínu í AM 241 a II fol. (frá síðari hluta 14. aldar). Við fyrstu Þorláksmessuna árið 1199 segir í *Þorláks sögu* að logað hafi á hundrað kertum í Skálholtsdómkirkju. Við vígslu skírnavatnsins á páskavökunni dýfði prestur logandi kerti ofan í vatnið. Einnig voru sett ljós fyrir framan dýrlingamyndir. Oft eru nefndar í máldögum standstikur á ölturum eða á gólfi nálægt altari. Góð birta hefur verið nauðsynleg svo að sæist til að lesa guðspjallið og pistlana og syngja texta en steindir gluggar hafa einnig getað skapað litbrigði ljóss í kirkjunni. Ljósahjálmar úr tré eða málmi, oftast með fimm til sjö kertapípum, og kertagrindur úr járn með nokkrum pípum komu til sögunnar á 14. öld. Gluggarnir fimm á klausturkirkjunni sem lýst er í úttektinni 1684 (þeir hafa væntanlega einnig verið á miðalda-kirkjunni) hafa varla verið mjög stórir, þótt stærðin sé ekki þekkt, og í henni hefur mögulega verið hálförökkur á sumrin og rökkur eða myrkur í skammdeginu. Í elstu kirkjumáldögum er stundum kveðið á um að lýsa skuli kirkjur frá síðsumri/hausti og fram yfir páska. Ljósið minnir á nærveru Krists í sakramentinu. Ljósið hefur einnig verið vegvísir fyrir ferðamenn. Reykelsisker, glóðaker, voru til í flestum kirkjum, og hefur einnig verið í Þingeyrakirkju þótt ekkert slíkt sé nefnt í *Sigurðarregistri*. Kerinu var sveiflað fram og aftur við messuna eftir ákveðnum reglum. Reykelsið fyllti kirkjuna sætum ilmi Guðs og rak burt hið illa en reykurinn var tákn bænanna sem sendar voru til himna. En hér ber þess að gæta að erfitt er að fullyrða að tiltekinn gripur hafi verið í kirkjunni ef hann er ekki talinn í máldaga eða úttekt hennar. Upptalning gripa í *Sigurðarregistri* virðist þó vera gloppótt.

Pulpitu með dyrastöfum og hvelfingum í lofti en svölum ofan á og upphækkaður pallur með tveimur þrepum og fjalagólfi aðskildi innri kórinn frá kórnum og framkirkjunni því inn að altarinu mátti enginn óvígður koma og kórskilin mörkuðu skiptinguna milli lærðra og leikra í kirkjunni. Háaltarið var í innri kór kirkjunnar. Á föstunni var sums staðar hengt föstutjald fyrir kórinn til að hylja háaltarið fyrir söfnuðinum. Þörfin fyrir aðskilnað hefur einnig verið til staðar í klausturkirkju eins og þeirri á Þingeyrum því þótt munkarnir hafi notað kirkjuna meira en aðrir hafa verið fjölmargir leikmenn meðal staðarmanna, gestir og alþýða á bæjunum

í kring. Messan fór fram við háaltarið sem hefur líklega verið úr tré þótt aðeins fjórir altarissteinar hafi verið í kirkjunni 1525 en fimm ölturu. Bendir þetta til að eitt altarið hafi á einhvern annan hátt uppfyllt þá kröfu að vera steinaltari sem var ófrávíkjanleg regla. Mögulegt er að altarissteinninn hafi verið innbyggður í eitt af ölturunum sem þá hefur breytt því í steinaltari í einhverri mynd en hin ölturinn haft lausa steina. Stundum voru einnig hólfi í ölturum fyrir helga dóma og sömuleiðis í altarissteinum fyrir mjög smáa helga dóma.

Yfir háaltarinu á Þingeyrum árið 1525 var alabastursaltarisbrík („brik med alabastrum yfer háaltari“), talin ensk og frá 15. öld og er hún enn að hluta varðveitt í steinkirkjunni sem nú stendur á Þingeyrum. Á svona töflum voru gjarnan vængjahurðir með útskornum líkneskjum eins og í aðalbríkinni. Vængjabríkur voru opnaðar á kirkjulegum hátíðum en hafðar lokaðar hversdagslega og voru þá aðeins málaðar helgimyndir á bakhlið vængjanna til sýnis. Alabastursbríkin á Þingeyrum er nefnd í úttektinni 1684 en er þá þegar brotin sums staðar: „Altarisbrík af alabastri, í sumum stöðum brákuð“.⁴⁰ Alabastursbríkur voru ekki óalgengar á Íslandi á síðmiðöldum. Mariubrík frá Hítardal er í Þjóðminjasafni, talin gerð í Nottingham um 1450 (Þjms. 3617–3622). Til er á Þjóðminjasafninu í Kaupmannahöfn önnur alabastursbrík frá Munkaþverárklaustri, ensk frá um 1425.⁴¹ Reynistaðaklausturskirkja átti einnig enska alabastursbrík sem nú er á Þjóðminjasafni (Þjms. 1064).⁴² Hvað var fyrir ofan altarið áður en bríkin á Þingeyrum var sett upp í kirkjunni á 15. öld er ekki vitað, ef til vill ekki annað en koparkrossarnir þrír sem þar voru einnig samkvæmt *Sigurðarregistri*.

Í kór Þingeyraklausturskirkju var einnig gamalt hvítt silfurskrín undir helgan dóm eða dóma. Ekki er sagt í *Sigurðarregistri* hvaða helgur dómur var í skrininu. Oft voru helgidómaskrín húslaga en stundum tók form þeirra mið af þeim líkamshluta dýrlingsins (t.d. framhandlegg eða höfði)

40 Búið er að fjarlægja allt nema krossfestingarmyndina og þá myndhluta sem gátu staðið áfram í lúterskum sið. Mögulega voru þessir hlutar eyðilagðir í siðaskiptunum. Margaret Cormack, “Voru helgimyndir eyðilagðar á Íslandi? Athugun á varðveislu dýrlingamynda fyrsta áratuginn eftir siðaskipti.” *Abrif Lúthers. Siðaskipti, samfélag og menning í 500 ár*, 243–60; 246.

41 Steinunn Kristjánsdóttir, *Leitin að klaustrunum*, mynd 42.

42 Bera Nordal, „Skrá um enskar alabastursmyndir sem varðveist hafa á Íslandi.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1985 (1986), 85–128.

sem í skrininu lá. Helgiskrín þetta hefur væntanlega verið hægra megin í kórnum en mátt færa það fram í kirkjuskipið við sérstök tækifæri svo leikmenn kæmst nær því. Dýrlingar voru álitnir milligöngumenn milli Guðs og manna og mikilvægt að komast sem næst heilögum dómum þeirra til þess að auka möguleika sóknarbarsins á bænheyrn. Þá voru fjórir aðrir krossar („pínslarmörk“) í kirkjunni, einn standkross með undirstöðum og þrír aðrir, sem ekki er lýst nánar, mögulega þeir sömu og hengu fyrir ofan háaltarið sem þá eru tvítaldir. Átrúnaður var á einstökum krossum á Íslandi, mest undir lok miðalda á krossinum á Kaldaðarnesi í Flóa. Þangað streymdi margmenni úr sveitum sunnanlands á krossmessunum vor og haust, 3. maí og 14. september, til líknar og áheita. Krossinn sá stóð í kór og gafst mikið fé til kirkjunnar í þessum heitgöngum. Kaldaðarnes var ferjustaður yfir Ölfusá og ferðamenn því ósjaldan í lífsháska. Dýrkun krossins hélt áfram eftir siðaskiptin og varð til þess að Gissur Einarsson Skálholtsbiskup bannaði hana í bréfi 1547.⁴³

Framan á háaltarinu í Þingeyraklausturskirkju var einnig samkvæmt máldaganum 1525 „tabulum“, þ.e. skreytt tafla eða fyrirbrík, eins konar altarisbrík fyrir framan altarið. Á háaltarinu sjálfu var klæði/altarisdúkur, sennilega úr hvítu líni og með útsaumi, sem og „saurdúkur“ (þ.e. hvítur hlífðardúkur) sem líklega náði vel niður fyrir mitt altarið til beggja hliða. Neðst framan á altarinu var „brún“ (þ.e. bakki/borði) sem prýddur var nítján „silfurskioldum forgylltum og onnur mednockurum koparskioldum brakudum“, segir í *Sigurðarregistri*. Sama brún virðist hafa enst allavega fram til 1684 en í úttektinni þá hefur skjöldunum fækkað í fimmtán („Altarebrun med 15 skioldum, og einum brotnum, af giltu silfre“). Altarisbrún frá Skálholtskirkju af svipaðri gerð er enn varðveitt á Þjóðminjasafni (Þjms. 1145). Svona brúnir voru í dómkirkjunum og öðrum stærri kirkjum og var hátíðarbúnaður háaltarisins í Þingeyrakirkju. Kirkjan átti einnig hversdagslegt háaltarisklæði og hversdagslega brún.

Hápunktur og helgasta stund messunnar var gjörbreytingin, eins og áður sagði, þegar brauðið og vínið umbreyttist í líkama og blóð Krists. Áður en altarisgangen fór fram áttu kirkjugestir að friðmælast hver við annan með friðarkossi og var hann staðfesting þess að söfnuðurinn sættist við Guð og náungann. Á 13. öld var farið að nota paxspjöld (einnig nefnd paxblöð), presturinn kyssti þetta spjald fyrstur en síðan var það látið ganga

43 *DI* XI, 531–35.

meðal kirkjugesta um leið og sagt var *Pax vobiscum!* (Friður sé með yður!). Paxspjaldar er fyrst getið í íslenskum máldögum á 14. öld en þau hafa ber-sýnilega verið orðin algeng hér á síðmiðöldum. Þau voru úr málm, smelti, tönn og tré og jafnvel er talað um máluð paxspjöld. Í *Sigurðarregistri* 1525 voru „paxblod. iij.“ í kirkjunni á Þingeyrum. Nokkur íslensk paxspjöld eru enn varðveitt á Þjóðminjasafni.

Annað sem tengdist altarisgöngunni var kaleikur og patína undir messuvín og brauð sem stóð á háaltarinu auk patínudúks eða „corporals“ að breiða undir þessi ílát en átta corporalsdúkar voru í Þingeyrakirkju 1525 ásamt þremur corporalshúsum en það var oftast skrautlega útsaumuð ferhyrnd taska til að geyma í patínudúkinn. Mjög vandað corporalshús er varðveitt frá Skálholti á Þjóðminjasafni (Þjms. 421). Kaleikar og patína eru úr dýrustu málmum. Margir fagrir og dýrmætir kaleikar hafa varðveist frá miðöldum á Íslandi, bæði erlendir og íslenskir. Við umbreytingu brauðsins og vínsins í messunni var hringt lítilli bjöllu, kórbbjöllu eða sanctus-bjöllu, til að boða komu Krists. Í máldögum eru slíkar bjöllur stundum nefndar söngmeyjar. Það var eftir Lateran-þingið 1215 að farið var að hringja smábjöllum um leið og presturinn lyfti upp hinu helgaða brauði og víni við gjörbreytinguna.

Í *Sigurðarregistri* er sagt að í Þingeyrakirkju séu þrjár smábjöllur („þriar smábiöllur“). Eftir messufórnina var einn þriðji oblátunnar sem presturinn hafði helgað geymdur í sérstakri hirslu til reiðu fyrir sjúka og dauðvona milli þess að messað var. Á altarinu 1525 hefur einnig staðið „propiciorium med silfur“ sem var eins konar guðslíkamahús eða huslker. Þetta hefur verið úr silfri en einnig eru þekkt slík skrín úr tönn og smelti. Eftir að farið var að tilbiðja sakramentið eins og helga dóma var hið vígða brauð haft sjáanlegt í sérstöku sýnikeri. Þar var því komið fyrir í hálfmánalagaðri festingu innan í glerhólki. Sýniker þessi voru borin í helgigöngum á dýr- degi, fimmtudaginn eftir þrenningarhátíð. Á sumum þeirra héngu smábjöllur sem gáfu frá sér hljóm þegar keríð var borið um og gegndu þannig sama hlutverki og kórbbjöllur. Þess á milli var hið helgaða brauð haft til sýnis fyrir söfnuðinn, oft á bak við rimla, annaðhvort á altarinu eða í þar til gerðum skáp sem nefndist sakramentishús.

Í *Sigurðarregistri* eru einnig nefnd „baksturjarn“, „metaskaler med metum“ (þ.e. vog með lóðum) og „hialmur med jarn“ sem allt tengist altarisgöngunni. Á undan og eftir messu þvoðu prestar hendur sínar

og við upphaf og í lok messufórnarinnar. Til þess þurfti konnu sem súbdjákni hellti úr yfir hendur prestsins, skál til að taka við vatninu og handklæði. Vatnskönnurnar voru stundum í manns- eða dýralíki og skýrir það nöfnin „vatnskarlar“ eða „vatnsdýr“ í máldögum. Vatn var tákn hreinsunar og útrekstrar hins illa og það var notað til vígslu. Vígða vatnið var í sérstöku kerfi og í vígslunni var því stökkt á hlutinn sem átti að vígja með sérstökum stökkli. „Sacrarium handklædi“, „einn vazketill“, „ij. munnlaugar.“, „vazkallar .ij.“ er nefnt í registrinu 1525 og „járnkarl“, sem gæti verið vatnskanna, en líklega hefur ýmsu verið sleppt sem ekki þótti nógu verðmætt til að nefna þyrfti það í *Sigurðarregistri* því máldaginn virðist ekki vera sérlega ítarleg eignaskrá.

Bókasafn Þingeyraklausturs í háaltari kirkjunnar

Á altarinu í innri kórnum hafa staðið handrit með guðspjöllunum/pistlunum og fleiri bækur, sumar á púltum og púðum. Líklegt er að mörg þessara handrita og annarra bóka, sem vísað er til í kirkjunni, hafi verið framleidd í klaustrinu sjálfu. Í *Sigurðarregistri* er nefndur einn kopar-texti og tveir silfurtextar í Þingeyraklaustri og er þá átt við handrit með guðspjallatekta sem bundin eru inn með málmslegin tréspjöld utanum. Silfurinnbundnu guðspjöllin hafa legið á púðum („ij. textar buner með silfur. og ij. koddar. einn texti með kopar“). Í *Sigurðarregistri* segir jafnframt „J háalltare margar látinubækr godar og illar“ sem eru mikilvægar upplýsingar sem lesandinn fær um hvar bókasafn klaustursins er staðsett. Má skilja það svo að einhver geymsla hafi verið fyrir bækur í innri kórnum hjá háaltarinu því ekki hafa þær legið í stöflum á altarinu eða verið inni í því. Innri kórinn var að gólfleti um 16,08 fm („að lengd vel 7 álnir... , breiddin 7 álnir“ – þ.e. 4,01 m x 4,01 m). Einnig eru nefndir dúkar („dukur á abotaforma. og annar á framistoduforma“) og með þeim það sem dúkarnir liggja á, sem ekki er síður mikilvægt: „ábótaformi“ og „framistöðuformi“. Formar voru bekkir og í þeim hefur verið hirsla undir sætunum þar sem hægt var að geyma bækur og annað.⁴⁴ Þessi óbeina tilvísun til bekkja í kirkjunni gefur vísbendingu um hve *Sigurðarregistur* er gloppótt. Ef til vill hafa þessir formar staðið í kórnum og kannski í innri kórnum. Þar hafa þá verið stólar, bekkir og kistur sem nota hefur mátt sem bókahirslur. Auk ábótaforma

44 Sjá Fredrik B. Wallem, „De islandske kirkers udstyr i middelalderen“, 228–33.

og frammistöðuforma er nefndur annar „formi“ og „frammistöðustóll með sessu. og .ij. smástólar“, sem allt getur einnig hafa verið í kórnum. Áðurnefnt orðalag *Sigurðarregisturs*, „J háalltare margar látinubækr godar og illar“, og síðar „þar til hinar og adrar skrædur rotnar og gamlar“, sem líklega á við norrænubækur, bendir til að í innri kórnum, kannski meðfram veggjunum, hafi bókunum verið raðað svo þétt að ærna fyrirhöfn hafi kostað að skoða þær allar og telja þær upp með réttum heitum sínum, fyrirhöfn sem úttektarmenn *Sigurðarregisturs* hafa viljað sparað sér. Strax eftir upptalningu bókanna eru nefndar sex kistur („kistur .vj.“). Röð muna í upptalningunni sannar ekki að bækur hafi verið geymdar í kistunum því einnig var algengt að geyma messuskrúða í kistum en sennilegt er að einhverjar kistnanna sex hafi verið þannig nýttar. Kisturnar virðast þá hafa staðið í háaltarinu í innri kórnum og þar í hafi verið geymdar hinar mörgu latínubækur og norrænubækur sem registrið vísar til.

Fyrst eru tilgreindar um fjörutíu latneskar kirkjubækur (sumt er óljóst í þessari upptalningu): þrjár *Evangelia* á altarinu (guðspjallabækur, tvær innbundnar með silfurspjöldum og ein með koparspjöldum), þrjár *Graduales* (kórsöngbækur fyrir allt árið), ein *Gradualis* (kórsöngbók eða víxlsöngsbók fyrir allt árið með Davíðssálmum og hymnum), ein *Lectionarium* (fyrir allt árið með hómilíum, þ.e. predikunum), tvær *Hymnarii* (latnesk hymnasöfn), ein *Capitularius* (óvíst: safn réttarákvæða eða rómversk tíðabók, bréfer), ein *ProceSSIONalis* (messubók með textum og tónlist fyrir helgigöngur), sex *Psalterii* (Davíðssálmar með almanaki), tvær *Communes* (kommons bækur með *Commune Sanctorum*; sennilega sá hluti víxlsöngsbóka og tíðasöngsbóka sem hefur sameiginlegt efni úr ýmsum dýrtingamessum), tvær *Canticum* (söngbækur), tvær *Martyrologia* (tíðasöngbók með efni um píslarvotta), ein Tíðaskipunarbók, ein Reglubók, tvær *Cyriali*, ein *Missalis* (messubók), ein *Obituarium* (ártíðaskrá), þrjár *Graduales* („með sequencium. er með einum kiriall. enn brestur allar feriumessur“), ein *Gradualis* (fyrir allt árið), ein *Sequencialis* (sekvensiubók), tvær *Missales* (gætu verið fleiri, eyða er í handritinu, fyrir allt árið með collectum, guðspjöllum og pistlum), ein *Missale* (með öllum hátíðamessum), ein *Gradualis* (fyrir allt árið með collectum og söng). Erfitt er að vita *hversu* margar hinar „mörgu“ latínubækur voru í háaltarinu en væntanlega hafa þarna ekki verið færri en fimmtíu til hundrað bækur. Þá eru taldar norrænubækur og sérstaklega tilgreind

ellefu verk: Gregorsdialógar, *Vitae patrum*, Barlaams saga ok Jósaphats, Mariu saga með jarteinum, Jóns saga baptista, Jóns saga postula, Jóns saga Hólabiskups, Guðmundar saga góða, Þorláks saga, Gregorius saga, Hátíðapredikanir og sunnudagapredikanir.

Um þessi rit flest ef ekki öll gildir að þau eru norrænar þýðingar úr latínu. Sögur biskupanna Þorláks og Jóns áttu uppruna sinn í latínuskrifum Gunnlaugs Leifssonar og annarra og ef Guðmundar saga góða var sú gerð sem nú er nefnd D, þá var uppruni hennar einnig í latneskum texta.⁴⁵ Í lok upptalningarinnar á norrænubókum stendur, eins og áður sagði, eftirfarandi: „þar til hinar og adrar skrædur rotnar og gamlar“ – og á það líklega enn við bækur á norrænu, og samsvarar þannig „J háalttari margar látinubækr godar og illar“ sem kom í lok upptalningar kirkjubóka á latínu. Varlega áætlað hefur þetta bókasafn varla talið færri en hundrað latínubækur í allt auk nokkurra tuga norrænubóka þótt engin leið sé að vita fyrir víst tölu bóka í bókasafni Þingeyramunka. Til hliðsjónar má hafa að í Helgafellsklostri voru vel á annað hundrað bækur, flestar latínubækur, en þrjátíu og fimm á norrænu, eins og sjá má á máldaga klaustursins frá 1397.⁴⁶ Á Þingeyrum hafa væntanlega síst verið færri bækur en í öðrum klaustrum ef hliðsjón er höfð af aldri og frægd klaustursins fyrir bóklistir.

Þótt kaflinn um kirkjuna á Þingeyrum í *Sigurðarregistri* sé kynntur eins og hann telji bæði upp verðmæti í kirkjunni og klaustrinu („J sama tima eignar og peningar þingeyraklausturs. Jn primis inventarium kirkjunnar og klaustursins“) virðist það sem þar er upptalið allt hafa verið í kirkjunni. Einhverjar bækur hafa líklega einnig verið í öðrum húsum Þingeyraklausturs, eins og lýst er í samsvarandi en nokkuð ítarlegri máldaga Munkaþverárklausturs, en þar í byggingu sem nefnd er „Kapítuli“ voru nokkrar sögur á norrænu.⁴⁷ Í kaflanum um Þingeyraklaustur í *Sigurðarregistri* er hins vegar sleppt öllum bókum og munum sem líklegt er að hafi verið í öðrum byggingum en kirkjunni.

45 Sjá yfirlitskafla greinarhöfundar, „Latin Hagiography in Medieval Iceland“. *Hagiographies: Histoire internationale de la littérature hagiographique latine et vernaculaire en Occident des origines à 1550* / *Hagiographies: International History of the Latin and Vernacular Hagiographical Literature in the West from Its Origins to 1550*, rittstj. Monique Gaultier. Corpus Christianorum. CCHAG - Hagiographies, vol. 7, 875–950; 936–42. Turnhout: Brepols, 2017.

46 DI IV, 165–172; 170–71.

47 DI IX, 307.

Skipulag byggðar á Þingeyraklaustri

Þegar á öndverðri 18. öld hefur ríkt óvissa um staðsetningu klaustursins. Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá upphafi aldarinnar segir eftirfarandi um staðarnafn eitt í heimalandi Þingeyraklausturs, Trum(b)saler: „Segja so munnmæli að hjer hafi klaustrið í öndverðu staðið. Engin vita menn rök til þess, og ekki sýna tóftaleifarnar til þess líkindi, því þær eru bæði færri og smærri en klaustri sambjóði.“⁴⁸ Á þessum tíma hélt Daninn Lárus Gottrup Þingeyraklaustur og er væntanlega til þess vísað hvað heimafólk hans hafði fyrir satt um staðsetningu hins forna klausturs. Árið 1776 var einnig minningin um gömlu klausturkirkjuna týnd, sem þó virðist hafa staðið fram til 1695, þegar Gottrup lét rífa hana. Þá skrifaði Halldór Vídalín eftirfarandi athugasemd *pro memoria* um þá kirkju: „Um byggingu á Þingeyraklausturskirkju fyrir lögmanns Gottrups tíð hef ég ekkert heyrt né skriflegt séð, því þykir mér líklegt hún hafi verið almennileg torfkirkja svo sem flestar hér í landi.“⁴⁹ Svo virðist sem þekkingin á byggingarsögu staðarins hafi glatast þegar á 18. öld.

Eins og þegar hefur komið fram eru elstu heimildir um byggðina á Þingeyrum úttektirnar frá 1684 og 1704 sem ekki hafa áður verið gefnar út. Fyrir neðan verður gerð grein fyrir þessum úttektum skjalfræðilega en hér er meiningin að fjalla með aðeins almennari hætti um þekkingu á klausturbyggðinni. Markmið úttektanna var að leggja grunninn að verðmati einstakra bygginga en ekki að lýsa skipulagi staðarins og staðsetningu húsanna. Aðeins á örfáum stöðum er minnst á innbyrðis afstöðu bygginga eða heildarskipulag Þingeyraklausturs og þá helst í úttekt Gottrups frá 1704. Rétt er að hafa í huga að tungumálið er takmarkaður miðill til að lýsa útliti hluta. Til þess er bert mannsaugað miklu hæfara og mannsheilinn sem leikur sér að því á örskotsstund að greina mynstur og útlínur þess sem augað skynjar. Þetta vissu fornir stílfræðingar mætavel sem klifuðu gjarnan á því að erfiðasta grein ritlistarinnar væri staðarlýsingin eða myndlýsingin (*ecphrasis*). Því er ekki við því að búast að úttektirnar 1684 eða 1704 veiti svo haldgóðar upplýsingar um Þingeyraklaustur að nægi til þess að teikna nákvæmlega upp skipulag byggðar á svæðinu. Til þess væru hvers kyns uppdrættir og teikningar mun betri en af þeim eru því miður

48 *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VIII (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag, 1926), 250–51.

49 Þjóðskjalasafn. Skjalasafn umboðanna. Úttektir Þingeyraklaustursjarða 1776, skjal VII-2.

engir til eldri en frá miðri 19. öld þegar ásýnd staðarins hafði gjörbreyst frá því sem áður var. Úttektirnar á Þingeyraklaustri lýsa viðum húsa og byggingarlagi og gefa upp málin á flestu þessu timbri í álnum svo líklega gæti kunnáttusamur teiknari dregið upp myndir af einstökum húsum. Slíkar myndir eru þó haldlitlar ef maður vill ákvarða innbyrðis afstöðu húsanna og skipulag klaustursvæðisins. Að því sögðu má engu að síður ráða í skipulag staðarins í grófum dráttum einkum ef jafnframt er tekið mið af þeim fornleifarannsóknum sem standa yfir þessi árin og hafa gert það mögulegt að staðsetja kirkjuna.

Fyrst skal nefna að umhverfis kirkjuna eða nálægt henni árið 1704 var stór kirkjugarður sem í úttektinni er sagður vera að ummáli 298 ½ al. en umreiknað í metra er það um hundrað sjötíu og einn metri. Garðurinn var myndaður af stæðilegum torfveggjum mannhæðar háum. Flatarmál þessa kirkjugarðs hefur verið í kringum tvö þúsund fermetrar eða um það bil fjórtán sinnum gólfhlötur kirkjunnar sjálfrar. Á kirkjugarðinum vestanverðum framan við kirkjudyrnar virðist hafa verið klukknaport með súðþaki árið 1684 en í úttektinni 1704 virðist komið klukknaðhús við kirkjuna þótt inngangurinn í garðinn sé líklega enn á sama stað. Annað port var á suðurhluta kirkjugarðsins sem tengdi hann beint við „Íslenska bæinn“, eins og hann er kallaður í úttektinni 1704, til aðgreiningar frá „Danska húsinu“ (sem í síðari úttektum Þingeyraklausturs er stundum nefnt Norska húsið) en það stóð austan við „Íslenska bæinn“.

Danska húsið sem byggt var af Lárusi Gottrup var bindingsverkshús „listað og bikað með krossbinding og mó“. Það hafði skorstein byggðan úr múrsteinum („múrgrjóti“), frárennsli í röri og auðvitað turn á þakinu með veðurhana í stíl hins danska umboðsmanns. „Íslenski bærinn“ var hins vegar torfbær og gangabær með „ferköntuðu hlaði af hnöttóttu grjóti, vel þétt og skikkanlega niðurlögðu, og með sandi sléttu og jöfnuðu“ í miðri húsapyrpingunni.⁵⁰ Þetta er að vísu lýsing úr úttektinni 1704, en þar sem mörg húsanna umhverfis þetta ferkantaða hlað hafa sömu eða

50 Í fornleifarannsókn árið 2015 fannst hleðsla sem líkist steinhlaði á aðeins 45 cm dýpi þar sem nú er talið að kirkjan hafi staðið. Vegna dýptarinnar og staðsetningarinnar getur þetta tæplega verið steinhlað Íslenska bæjarins sem nefnt er í úttekt Gottrups árið 1704. Helst má ætla að hér sé um að ræða endurnýtingu hlaðsins í tengslum við byggingu torfkirkjunnar í byrjun 19. aldar. En um þetta er samt allt óvíst; Steinunn Kristjánsdóttir, Vala Gunnarsdóttir og Helga Jónsdóttir. *Kortlagning klaustura á Íslandi: Þingeyrar*. Vettvangsskýrsla VIII (2015), 10. Netútgáfa: https://notendur.hi.is/~sjk/THING_2015.pdf

svipuð nöfn í báðum úttektum (s.s. Karldyr, Andyri, Göng, Stóriskáli, Prestaskáli, Borðhús, Stórabaðstofa, Búr, Eldhús, Ofnshús, Langabúr, Port) virðist mega álykta að þessi húsaþyrping hafi verið það sem eftir stóð af klausturhúsunum.

Torvelt er að vita nákvæmlega hver húsanna voru leifar frá klaustur-tímanum. Í úttektinni 1684 vekur samt athygli lesandans hús sem nefnt er „Prestaskálinn“ og er sagt með „sjö sængum, þar í tvær lokrekkjur með fóðruðum skörum. Húsið vænt og víða sterkt, þó tilgengið og gamalt.“ Aðeins einn prestur var á Þingeyrum eftir siðaskiptin og með honum djákni. Annað hús kallað „Stórabaðstofa“ fær þá umsögn árið 1684 að þar sé „raftviður forn í rjáfri“. Í úttektum þessum, þótt gamlar séu, heita þó engin húsanna „Capítuli“, „Conventa“ eða „Clastrum“ sem allt eru heiti tengd klausturbyggingum á Íslandi. Ég tel þó sennilegast að skipulag klausturhúsanna hafi verið áþekkt því sem ráða má af úttektunum 1684 og 1704, þ.e. að til forna hafi kirkjan staðið norðan við önnur klausturhús⁵¹ en sunnan við hana hafi verið skipað klausturbyggingunum umhverfis ferkantað hlað. Aðrar byggingar, fjós, fjárhús, hesthús, fálkahús, hlaða, skemmur, smiðjur, brunnhús og þess háttar – alls telja byggingarnar á fimmta tug í úttektinni 1684, og nálægt því jafn margar eru þær í úttekt Gottrups – hafi staðið norðan, austan eða sunnan við þetta svæði sem líklega hefur með öllu þakið um hektara lands.

51 Staðsetning klausturkirkjunnar og Gottrupskirkju er nú þekkt af grófum tveggja klausturhaldara sem grafnir voru inni í henni. Kista sem fannst við fornleifarannsóknir á Þingeyrum á vegum Steinunnar Kristjánsdóttur fornleifafræðings sumarið 2021 er með góðum rökum talin tilheyra Jóni Þorleifssyni klausturhaldara 1677/1678–82 og önnur nálægt henni er merkt Oddi Stefánssyni, sem jafnframt var klausturhaldari á Þingeyrum 1783–1803. Í fyrri kistunni var húfa, leifar af bók og signethringur úr gulli með skjaldamerki Eggerts Hannessonar riddara en Jón var í móðurætt afkomandi Eggerts. Hefð var fyrir því að grafa fyrirfólk inni í kirkjunni, oft nálægt altarinu, og má nota það til þess að ákvarða staðsetningu kirkjunnar sem lýst er í úttektinni 1684 og Gottrupskirkju, en þær hafa verið byggðar á sama stað. Móðir Gottrups, Mette Nielsdóttir, sem var 58 ára, lést ári eftir komuna til Þingeyra, 16. október 1685. Var hún „grafin þar í kórnum fyrir altarinu“ samkvæmt Vallaannál (*Annálar 1400–1800 I* [1922–27], 405). Þetta var í gömlu klausturkirkjunni því Gottrupskirkja var fyrst byggð áratug síðar. Og samkvæmt sama annál er Gottrup sjálfur, sem lést á Þingeyrum mánaðamótin febrúar–mars árið 1721, „grafinn norðanvert í kórnum þar að kirkjunni 8. Martii, laugardag annan langaföstu, með virðulegri og vel aflestri útför í margra góðra manna viðurvist“ (*Annálar 1400–1800 I* [1922–27], 518). Gottrupskirkja var sumsé reist á sama stað og gamla klausturkirkjan og er hún jafnbreidd henni þótt hún hafi verið nokkrum metrum styttri.

Skjalfræðileg greinargerð fyrir úttektunum

Úttektin 1684 er í Skjalasafni umboðanna á Þjóðskjalasafni, þar geymd í öskju sem merkt er „Þingeyraklaustur VII, 2“ ásamt fleiri úttektum, vísitásiðum, uppskriftum máldaga og fleiru þess háttar. Talning og verðmat á lauseyri Þingeyraklausturs var gerð 22. ágúst 1684 (1v-2r). Kirkjan var tekin út mánuði síðar, 21. september 1684 (2r-3r). Dagsetningar þessar miðast við gamla stíl. Lýsing annars húsakosts á Þingeyrum var gerð næstu daga á undan og eftir (3r-4v). Tilefni úttektarinnar 1684 var afhending Þingeyraklausturs Lárusi Gottrup eftir dauða Jóns Þorleifssonar klausturhaldara í lok febrúar eða byrjun mars árið 1682.⁵² Árið 1662 hafði faðir Jóns, Þorleifur Kortsson, orðið lögmaður norðan og vestan, og árið eftir tók hann Þingeyraklaustur. Jón sonur hans fékk Þingeyraklaustursumboð 1677 eða 1678 fyrir tilstilli föður síns en dó í embætti 26 ára. Í úttektinni er nefndur „einn kertahjálmur í Miðkórnum með níu liljum, vænn og vel umvendaður“ sem er sagður gjöf Þorleifs Kortssonar og konu hans Ingibjargar Jónsdóttur til kirkjunnar á Þingeyrum „í minning þess blessaða manns Jóns sáluga Þorleifssonar“ (2v). Á blaði 4v er vísað til ástands Fiskaskemmunnar „þá Hr. Þorleifur við tók“. Af því virðist mega ráða að sá „fyrri reikningsskapur“, sem nefndur er á blaði 2v, sé frá þeim tíma er Þorleifur Kortsson kom að Þingeyrum 1663. Sú úttekt hefur ekki fundist. Gíska má á að engin úttekt hafi verið gerð á Þingeyraklaustri þegar Jón Þorleifsson tók við umboðinu um 1677/1678. Slíkar úttektir voru reikningsskil gamals umboðshaldara gagnvart nýjum sem hafa þá sennilega ekki þótt nauðsynleg þegar svo skyldir aðilar áttu í hlut.

Úttektarmennirnir 1684 eru nafngreindir og votta skjalið með undirskriftum sínum. Alþingisskrifariinn Árni Geirsson afritaði frumskjalið skömmu síðar og dagsetti uppskrift sína í Snóksdal 6. nóvember 1684. Úttektinni hefur fylgt kvittunarbréf á dönsku frá Lárusi Gottrup til Þorleifs Kortssonar, dagsett 1. júní 1685, til staðfestingar greiðslu hans við afhendingu Þingeyraumboðs. Umboðsmenn áttu að varðveita eigur staðarins óskertar og greiddu uppbót/ábót fyrir rýrnun þeirra. Nítján árum

52 *Annálar 1400–1800 II* (1927–32), 459 (*Kjósaramáll* við 1682): „Deyði Jón Þorleifsson á Þingeyrum, er það klaustur hafði fest að föður sínum lifandi.“ Í athugasemd neðanmáls skrifar Hannes Þorsteinsson: „Í isl. ártíðarskrám bls. 194, 217 er Jón talinn látinn 25. febr. 1682, en 4. marz í Vallaannál (I, 393), og eru hvortveggja góðar heimildir, þótt ekki beri saman um dánardaginn, en dánarárið er með vissu 1682.“

síðar þótti afrit Árna Geirssonar (d. 1695) orðið „lasið“ og sums staðar ef til vill erfitt aflestrar (sbr. orðalagið „eftir því næst úrráðið og aðkomist verður“). Eftir því var þá gert nýtt afrit að Geirröðareyri, 30. júní 1703, og var afritarinn Guðmundur Þorleifsson „ríki“, bróðir Jóns klausturhaldara. Guðmundur hefur að því er virðist einnig verið viðstaddur úttektargjörðina 1684 enda eru á einum stað hafðar eftir honum upplýsingar um kúgildi á jörðum klaustursins (1r). Afrit Guðmundar er á fimm blöðum og einum seðli sem geymir afrit af kvittun Lárusar. Frumritið og afrit Árna Geirssonar eru nú talin glötuð en afrit Guðmundar er varðveitt í Skjalasafni umboðanna, í þeirri öskju sem áður getur, auk annars afrits á tíu blöðum frá hendi óþekkts skrifara er virðist gert eftir afriti Guðmundar. Nafnlausu afritið hefur nokkuð lakari texta en setur efnið stundum fram með skýrari hætti. Textinn að neðan byggir á afriti Guðmundar Þorleifssonar en við aflestur og frágang var höfð hliðsjón af hinu afritinu og sums staðar til hagræðis líkt eftir framsetningu þess.

Giska má á að Guðmundur Þorleifsson hafi gert afrit sitt fyrir Árna Magnússon og Pál Vídalín þegar þeir unnu að Jarðarbók yfir Ísland.⁵³ Þeir hafi komist að því að hann átti frumritið frá föður sínum og beðið hann um afrit fyrir skjalasafn jarðarbókarinnar. Varðveisla úttektarinnar 1684 er þá enn eitt dæmið af óteljandi um afrek þessara manna á sviði skjalavarðveislu.

Úttektin 1704, sem efnt hefur verið til seint í marsmánuði það ár, er sannarlega gerð vegna beiðni frá Árna og Páli sem unnu að jarðarbókinni sem erindrekar konungs. Henni fylgir ekki verðmat á húsunum ólíkt úttektinni 1684 sem var liður í fjármálauppgjöri milli gamals og nýs umboðsmanns klaustursins. Skjalið er sýnilega frumskjal með varðveittum innsiglium matsmanna að undanskildu einu innsigli sem rifnað hefur af. Matsmennirnir eru heimamenn á Þingeyrum eða menn að öðru leyti tengdir klausturhaldaranum Lárusi Gottrup lögmanni norðan og vestan á Íslandi. Sýslumaðurinn Jens Spendrup (1680–1735) hafði fengist við kaupmennsku á Íslandi.⁵⁴ Árið 1704 var hann ungur og líklega skjólstaðingur Gottrups lögmanns. Sigurður Einarsson (um 1672–1748) var lögsagnari Gottrups í Húnavatnsþingi til 1704.⁵⁵ Andrés Þorsteinsson

53 Sbr. *Annálar 1400–1800 I* (1922–27), 678 (Annáll Páls Vídalíns við 1703).

54 Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940 V* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1952); III (1950), 17.

55 *Íslenzkar æviskrár IV*, 216.

var vinnumaður á Þingeyrum, sagður 29 ára í Manntalinu 1703.⁵⁶ Jón Helgason er í sama manntali sagður ráðsmaður á Þingeyrum, 44 ára að aldri. Af undirskriftum þeirra sést að þeir eru óvanir skriftum. Heldur æfðari er hönd Hans Andersen sem í Manntalinu er kallaður „farver fra Danmark“, 31 árs að aldri. Þáttaka hans í úttektinni skýrir án efa hve vandlega er greint frá hvað er málað og með hverju. Andreas Johansen er ekki að finna í Manntalinu né annars staðar og getur hafa verið nýkominn til Þingeyraklausturs. Af nafninu að dæma hefur hann ekki verið íslenskur.

Í Skjalasafni umboðanna er einnig að finna *Inventarium* yfir Þingeyraklaustur, samantekið og undirskrifað af Lárusi Gottrup sjálfum, dagsett 10. júní 1704. Það er sagt gert fyrir erindreka konungs, Árna Magnússon og Pál Vídalín, að beiðni landfógetans Kristófers Heidemans. Rithöndin á báðum skjölum virðist vera sú sama. Þótt skriftin líkist rithönd lögmannsins sjálfs í undirskrift hans er málið á því skjali svo danskt að ólíklegt má teljast að Gottrup sjálfur sé skrifari úttektarinnar, sem er á óbjagaðri og villulausri íslensku. Líklegra virðist að einhver Íslendingur, heimamaður á Þingeyrum, hafi skrifað úttektina. Skriftin er vel æfð, skýr og stafsetningin sjálfri sér samkvæm. Af þeim tæplega fjörutíu sálum sem skráðar eru til heimilis að Þingeyraklaustri í Manntalinu 1703, flest íslenskt vinnufólk, virðist klausturpresturinn Þorvarður Pétursson (um 1675–1707) líklegastur til að hafa verið skrifari lögmannsins. Hann er sagður hafa *Studii Camers* á loftinu í syðri enda Stóra skála. Sr. Þorvarður kom að Þingeyrum 1702 og kvæntist árið eftir danskri þjónustustúlku frá Kaupmannahöfn sem var í þjónustu Gottrupshjónanna. Hann dó í bólusóttinni sem gekk yfir landið á árunum 1707–1709.⁵⁷

Fyrsta blað úttektarinnar er dekkra en hin og hefur líklega legið efst í skjalabunka og hlífðarlaust. Skjalið er annars vel varðveitt og auðlesið í heild sinni. Þó hefur brotnað úr pappírnum í kjölinn á nokkrum stöðum og þar vantar á stöku stað bókstafi, þótt yfirleitt megi ráða í hvað vanti með nokkurri vissu. Blaðsiðutali er bætt við textann í hornklofum (t.d. svo: [3r]). Stafsetning og greinarmerkjasetning eru færð til nútímahorfs til að auðvelda lesturinn en áhugaverðar orðmyndir varðveittar. Farið er með heiti einstakra húsa og húshluta sem nöfn og þau skrifuð með stórum

56 *Manntal á Íslandi árið 1703, tekið að tilhlutan Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt Manntali 1729 í þrem sýslum* (Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1924–47), 262–63.

57 *Íslenzkar æviskrár* V, 256.

upphafsstaf en skáletruð þar sem þau koma fyrst fyrir. Viðbætur orða eða orðhluta eru innan oddklofa (<...>).

Úttekt Þingeyraklausturs 1684

Þjóðskjalasafn. Skjalasafn umboðanna. Þingeyraklaustur VII, 2
[fimm blöð í arkarbroti, einn seðill].

[1r]

ANNO 1684, þann 22. ágúst, að Þingeyraklaustri í Vatnsdal vorum vér undirskrifaðir menn, nefndir af göfugum fyrrum lögmanni Þorleifi Kortsyni, ásamt velöktuðum Lauritz Christianssyni Gottrup Þingeyraklausturs forvaltare að meta og álíta eftirskrifaða klaustursins *inventarii* peninga.

Í fyrstu heima afhent.

1. Kýr svartskjöldótt, ung og veltennt	gild
2. Svört, lágtent	gild
3. Svört, kinnótt með dregna tönn	10 vetra
4. Svartdröfnótt, ung	gild
5. Úrótt, roskin og væn	10 vetra
6. Rauðhelsótt, væn	10 vetra
7. Rauðkinnótt, ung	gild
8. Hvítdröfnótt	þrevetur
9. Svartskjöldótt, að öðrum kálfi	gild
10. Rauðskjöldótt, ung	gild
11. Svarthelsótt, ung	gild
12. Rauðkrúnótt, ung	gild
13. Svartskjöldótt	gild
14. Svört, væn, roskin	gild
15. Hvít, rauðdröfnótt, ung	gild

Item ásauður heima afhentur

Ær	tvevetra	22	
	þrevetra	28	
	4 vetra	50	
	gamlar	19	<i>Summa</i> 119

Í Hnausum afhentar kýr

1. Rauðskjöldótt, gild	6 vetra
2. Rauðhelsótt, gild	7 vetra
3. Rauð kýr, roskin	— “ —
4. Svört, hornótt, roskin	— “ —
5. Rauðskjöldótt, hyrnd, gild	— “ —
6. Svartskjöldótt, roskin, tímabær	— “ —
7. Svartskjöldótt, gild	— “ —
8. Hvít, rauð á eyrum, gild	— “ —
9. Gráskjöldótt, gild	— “ —
10. Hvít, rauð á eyrum, gild	— “ —
11. Svört kýr, gild	— “ —
12. Rauðhelsótt, gild	— “ —
13. Svartskjöldótt, gild	— “ —
14. Svarthryggjótt	— “ —
15. Rauðfleckótt	5 vetra

Item þessi ásauður þar

Ær	tvevetra	51	
	þrevetra	27	
	4 vetra	37	<i>Summa</i> 115

Hér að auk tilsegir Guðmundur Þorleifsson, að á núbyggðum eyðijörðum ásamt öðrum lögbýlisjörðum klaustursins núverandi séu kúgildi 31, nefnilega kýr 11 og ásauður 1, sem í heimaklaustursins kúgildatölu afhendast eiga til þeirra uppfyllingar.

Item í sama sinn hér heima afhentir

Hundruð / Álnir

Klifberar á 7 hesta, virtir	17 ½
2 hrífur sem Lauritz Hansson meðtekið hefur,	
item 5 klárur, 4 orf og 1 klaufhamar, 3 nafrar, 1 laðar-	
stúfur, fánýtur með tveimur götum, 1 skeifnabor, 1 öxi,	
forn, 1 brithögg, 1 hornasög, 1 trésög með eina tönn	
úr brotna; allt	32
[1v] Torfskeri, torfljár og páll	14
Kláfar og torfkrókar	8
Torfhríp	12

	Hundruð /Álnir	
Sexæringssægl af vaðmáli og einskeftu, brúkanlegt og bætt		30
5 ljáir, 2 af þeim nýir, 2 brýni sem Lauritz og svo með- tekið hefur; laxanet að lengd vel 13½ faðmur, vel brúkanlegt og fiskheldið, nær 40 möskva djúp 3 færi ný, af þeim 2 dönsk og eitt þýskt		33
½ fjórðungur notgarns		45
Item 20 trog, strokkur einn		70
4 fötur, gagnlegar		18
Smákeröld 10		35
Kerald, tekur undir 2 tunnur, með 5 gjörðum, nýtt		30
Kerald með skyr, meinast taka 4 tunnur		50
Item kerald, tekur undir 2 tunnur, og ein skyrgrind		38
Nýr ketill, vegur 24 merkur		100
Annar gamall og einn lítill, báðir brúkanlegir, vögu til samans 46 merkur, virtir	1	40
Silungavarpa, 10 faðma löng, brúkanleg		[?]
3 borðdúkar af stóra lérefti, heilir og vel brúkanlegir, fjórði gamall og bættur en þó brúkanlegur, allir tilsamans virtir		26
Ein tveggja potta kanna og 2 merkur könnur, allar gamlar en þó brúkanlegar, 4 tinföt brúkanleg, eitt af þeim nærri nýtt; þetta tin alt til samans að vigt 31 mörk, að verðaurum		80
Ein koparkanna loklaus, að vigt 20 merkur, verðið		30
10 tréskerborð, brúkanleg, og stór trékanna, fín: item 6 tréföt brúkanleg; virt til samans		23
8 hornspænir, allir vel brúkanlegir		6
½ vættar tréreisla með hlekkjum og steinlóði, virt		10
Járnpundari, vel smíðaður með koparlóði		4 ½ ríxdl.
Járnrist nýtanleg með einum fæti af brenndum		4
Ein munnlaug, sterk og heil, stór		10
2 hndr. álnir vaðmáls, með þeim nýju sem Lauritz Hanson meðtekið hefur	5	
Ein uxahúð, vó 26 merkur		20
Laurits Hanson (hefur) meðtekið 3 húðarskinn slæm, ólar- reipi á 7 hesta þar ofan á lögð, hörbandsreipi á 6 hesta, öll til samans virt.....		22 ½

Þetta í búi af búsgögnum og *inventario*

Hundruð /Álnir

1 kerald með skyr, meinast taki 3 tunnu(r), fullt undir efstu gjörð; annað með skyr tekur vel 2 tunnur, bæði væn og sterk með sömu fyllingu; þriðja tekur 3 tunnur með skyr, nær undir efstu gjörð, vænlegt, vantar tvær gjarðir; fjórða 4 tunna kerald með skyr, áður í reikning komið og virt, og eiga þessi öll klaustrinu að fylgja.

Í fremra búi tveggja tunna kerald með skyr, nýtilegt, og á það líka klaustrinu að fylgja. *In summa*: 12 tunnur

skyr, keröldin virt.....	1	15
--------------------------	---	----

Fimm tunna kerald klaustrinu afhent, fyrir utan skyrið virt		80
---	--	----

Enn nú tveggja tunnu ker, tóm		15
-------------------------------	--	----

Item eitt kerald í Borðhúsi með 5 gjörðum, nýtt, tóm, áður virt og afhent; fyrir utan skyrið virt.....		80
--	--	----

Item tveggja tunna kerald, tóm, lekur um einn staf; item í Eldhúsi 2 tunnu keröld tóm og ný, þessi til samans virt....		36
--	--	----

9 Keröld *in summa*

Trog 24, flestöll ný, og sorptrog þrjú – áður afhent 20		48
---	--	----

Einn strokkur, gamall og gagnlegur, tvær fötur og eitt fötukerald		30
---	--	----

Drykkjartunna í Eldhúsi, tillátin, og ein tóm brauðtunna, fyrir þrjá hálfturnu[2r]stampa, ein skyrgrind, uppgerðakeröld tvö, og eitt stærra og tvær fötur fyrir kerald, óvirt; tveggja fjórðunga ketill með brotnu eyra og brákuðum botni.

Annar fjögurra fjórðunga ketill, nær nýr; þriðji lítill

vel brúkanlegur, allir að vigt hálf vætt; virtir.....	1 12 aurar	
---	------------	--

Fjórði gamall, bættur, vó 2 fjórðunga, virtur		35
---	--	----

Fjögur málpottabrot óbrúkanleg, óvirt. Eitt afgamalt stokkhró, fullur með smjör, tilsagt muni taka 10 vættir, en hvort á vantar eða yfir hefur, er kosin forlíkun, tillátnir nú og fyrri, tíu sauðir af kjötum, item kýrfall, og eitt gamalt minnis horn.

Rúmföt með klaustrinu úttekin

Ein fiðursæng með fornu vaðmálsveri		40
-------------------------------------	--	----

Seglléftshægindi með dún		20
--------------------------	--	----

	Hundruð /Álnir
Item fornt vaðmálshægindi, lítið með ull; virt	2 fjórð.
Þrjár grasdýnur fornar, þó brúkanlegar, fjórða í Hnausum	
tilsögð; þrjár rekkjuvoðir nýjar tilláttnar, og sjö fornar,	
eitt brekán fornt, virt til samans.....	65
Tvennir ullarkambar með járnkembum	12
Hákarlasókn með skinnvað að lengd 40 faðmar	
(þar til lofað 20 föðmum vaðs)	45
Item tilláttnir einir smiðjubelgir, töng, járnstykki brúkað	
fyrir steðja, hamar og sleggja með klofnum skalla,	
sem ei kunnum virða þar ei sáum; einn gamall strokkur,	
fánýtur, einir ketilkrókar, afhentir; baðstofutjald að lengd	
álnir 3 kvartel, breidd vel alin, með svartri kross-	
saums útrennslu; virt.....	10
Stofutjald ofið, að lengd vart 18 álnir, breidd vel alin	
3 kvartel; virt	80
Lestatjald gamalt, í sumar tillátið, nú slitið og rifið; vef-	
staður alfær	15
Kista í stofu, gömul með hespu	10

Item í Hnausum vísað til 10 troga, smárra uppgerðarkeralda tíu og einnar skyrgrindar, fyrir barinn og óbarinn fisk tilláttnar 9 vættir og 1 fjórðungur. Hestar afhentir, *in summa* ungir og miðaldra níu. Item roskinn einn og tíu hross með fjórum folöldum; hey heima á klaustrinu 5 faðmar tilláttnir, meiripartur taða en úthey. Item 4 faðmar með útheyi, tekið fyrir 9½ útheys faðm og tvo töðu faðma sem klaustrinu á að fylgja.

ANNO 1684, þann 21. september, vorum vér eftirskrifaðir menn, tilnefndir af Hans Kongl. Majestets assessor in Commerce Collegio og landfógeta yfir Íslandi Hr. Christofor Heidemann, Jón Sigurðsson, Þorsteinn Benediktsson sýslumenn, Árni Geirsson landskrifari, Guðmundur Jónsson, Jón Jónsson lögréttumenn, Illugi Jörundsson, Sigurður Jónsson og Hákon Jónsson hreppstjórar, að uppskrifa og vúrdera Þingeyraklausturs kirkju, einnig hennar *ornamenta* að yfirlíta, hver til forvaringar meðtók kirkjunnar djákni Páll Jónsson, og svo voru ásigkomin sem eftir fylgir:

1. Einn hókull af bláu flaeli með baldýruðu silkitau, kross á baki og lista í fyrir. Annar hókull af kamloti (kölluðu) með kross á baki og baldýruðu silkitau. Þriðji hókull af þrykktu lérefsti með baldýruðum gömlum krossi í bakið, blátt léreftsfóður undir. Fjórði hókull af lérefsti með rauðum krossi á bakið og lista í fyrir, hann með gati en þó brúkanlegur.

2. Rykkilín gamalt, þó vænt og vel brúkanlegt. Í einum stað þarf aðbót. Annað rykkilín gamalt, þó fínt með rauðu flauelsstykki niður við faldinn í bak og fyrir, einnig á ermum. Þriðja [2v] rykkilín, brúkanlegt þó gamalt. Fjórða nær ónýtt með mörgum bótum. Item eitt slitur af blámerkту lérefsti og annað slitur af kórkápu (af dúklérefsti).

3. Altarisbrún með 15 skjöldum, og einum brotnum, af gylltu silfri. Önnur altarisbrún silkidregin með léreftsfóðri. Hin þriðja slitur, saumað, ónýtt. Ein lítill steintafla með léreftsklút ofan yfir. Innsaumað silki í hornin.

4. Einn silfurkaleikur með patínu, gylltur, gamall, þó vænn. Aðrir þrír silfurkaleikar með patínum, allir lappaðir; einn af þeim lekur. Lítið tinstaup þar með fylgjandi.

5. Fjórar koparpípur, ein af þeim lítið löppuð, fimmta með skildi innsett á þil hjá predikunarstól. Einn kertahaldur nýr með tveimur pípum og vel brotnu verki, í kórstaf settur; hann til kirkjunnar lagður í stað hjálmbrots og klukku sem í fyrra reikningsskap umgetur.

6. Lítið skírnarfat af leir, tvenn bakstursjárn, önnur með gati, þó brúkanleg. Ein skriðbytta brákuð. Skrúðastokkur gamall og lamalaus að fornu, lítið járnbundinn. Einn rotinn og rifinn grillari, einnig Biblía sem í umbót fyrir norðan er, mjög lasin. Tvær klukkur í klukknaporti, báðar vænar. Fjórar klukkur brotnar og rifnar með höldunum afstokknum. Einn kertahjálmur í Miðkórnum með níu liljum, vænn og vel umvendaður, hvern þau göfugu hjón Hr. Þorleifur Kortsson og Ingibjörg Jónsdóttir gefa kirkjunni í minning þess blessaða manns Jóns sáluga Þorleifssonar. *Klukknaportið* fínt með lítillfjörlegt súðpak með fjórum stöplum, slám og syllum. Virt 60 álnum.

7. *Kirkjan* á hæð 13 álnir 3 kvartel, eins á breidd, 14 álnir og $\frac{1}{2}$ að lengd. Tíu stöplar í framkirkjunni á hæð hver um sig 8 $\frac{1}{2}$ alin, útbrotastöplar tíu, hver um sig á hæð 4 álnir og 3 kvartel. Fimm bitar undir sperrum, fjórar höggsperrur með skambitum, reisipil og súð í rjáfri, þrjú langbönd hvers vegar undir mænitróðu, standþil undir efri syllum og neðri, það laslegt á

syðri síðu. Sex bitar í útbrotum undir sperrum, átta höggsperrur, er sitt langband hvers vegar, þar yfir reisipil og súð að utan. Einlægt standpil undir útbrotasýllum, víða laskað, aurslár að sunnanverðu, nýlega í látnar, norðanfram fyrnri; í þriðja stafgólfi moskað. Að framanverðu þil efra og neðra með einni slá og einum skambbita löppuðum. Hurð á trévöltum vel umvenduð með skrá og lykli og lítelfjörlegum koparhring; þilið framan víða lasið. Lausar fjalir í gólfi, fánýtar og laus slá. Virt 35 hndr. með grenistoðum sem kirkjuna að utan styðja.

8. *Kórin* að lengd 10 álnir 1 kvartel, hæðin 11 álnir 3 kvartel, breiddin vel 13 álnir 3 kvartel. Stöplar fjórir hvers vegar, bitar fjórir undir sperrum, þrjár höggsperrur með skambbitum og þrjú langbönd um hvers vegar. Loft með hvelfingum undir, áður kallað *Pulpitu*.⁵⁸ Með reisipili á báðum útbrotum, fánýtu. Standpil á millum syllna hidefra [þ.e. þaðan frá], laslegt að sunnan, norðan vænlegra. Reisipil í rjáfri og súð að utan, hvort tveggja vænlegt. Tvær litlar stúkur sín hvoru megin með slæmu reisipili og súð utan á. Stöplar og standpil sunnan fram mjög fánýtt en norðan fram nokkuð skárar. Stöplar þar þrír, fánýtir. Virtur 16 hndr.

9. *Innri kór* að lengd vel 7 álnir, hæð 8 álnir, breiddin 7 álnir. Sex stafir undir bitum og sperrum, tvennar höggsperrur og langbönd tvö hvers vegar mænitróða, þil að framan efra og neðra með dróttum og dyrastöfum. Altarið með tveimur gráðum og góðum umbúningi og sæmilegu fjalagólfi. Glergluggar fimm í kór og kirkju, [3r] þrír af þeim laslegir. *Kórin* virtur 8 hndr.

Altarisbrík af alabastri, í sumum stöðum brákuð. Predikunarstóll vel sæmlega umvendaður.

Summa, kirkjan að öllu milli gafls og gátta, fráteknum hennar framan-skrifuðum *ornamentis*, að virðingu 58 hundruð og 10 aurar. Hennar uppbót *in summa* 33 hndr.

Til merkis vorar handskriftir í sama stað, ári og mánuði sem fyrr segir:
(Undirskrifuð nöfn)

58 *Pulpitu* (ýmis önnur form eru þekkt í dönsku, s.s. *pulpitur* og *poppeltur*) er dregið af miðaldalatinu *pulpitum* og vísar til skilrúms milli kórs og kirkjuskipsins í miðaldakirkjum með lofti eða svölum. Skilrúmið átti að greina að helgasta hluta kirkjunnar, innri kórin með háaltarinu, frá rými leikmanna utar í kirkjunni og af svölunum gátu klerkar lesið og sungið fyrir söfnuðinn. Hvelfingarnar hafa verið undir loftsvölunum.

Jón Sigurðsson	Jón Jónsson mpp	Þorsteinn Benediktsson
Árni Geirsson meh		
Illugi Jörundsson eh	Sigurður Jónsson	Jón Eyjólfsson
	meh	Guðmundur Jónsson mpp
		Hákon Jónsson meh

Anno 1684, þann 20. og 22. september, voru af oss fyrrskrifuðum, tilnefndum mönnum Þingeyraklausturs hús sem *Inventarium* (óúttekin) yfir skoðuð, álitin og virt sem eftir fylgir:

1. *Suðurdýr* að framanverðu með sex stöfum undir syllum, fjórum bitum undir sperrum, sitt langband hvers vegar, með reisipili og mænitróðu, dróttum, dyrastöfum, hurð á járnum. Plássið þar innar frá milli Borðhúss og Langabúrs með raft við mænitróðu og tveimur langböndum á hverja hlið. Virt 80 álnum, uppbót þar til 10 aurar.

2. *Langabúrið* að lengd 27 álnir, breidd 8 álnir, hæðin vel 8 álnir, með átta bitum og átta stöfum undir syllum hvorum megin, tvennum langböndum á hvora síðu, áfellum, mænitróðu og vænum raftvið. Þil með hurðum fyrir báðum stöfum ofan og neðan bita með dróttum og dyrastöfum. Virt 5 hndr., álagið 15 aurar.

3. *Borðhúsið* að lengd vel 10 álnir, breiddin 5 álnir. Tíu stafir undir syllum, fjórir bitar undir dvergum og hliðásam, fimm vaglar undir mænitróðu. Þil undir bita að framanverðu með dróttum, dyrastöfum og hurð á járnum. Virt 11 álnir, þess uppbót 1 hndr.

4. *Eldhús* vart 18 álnir á lengd, breidd vel 7 álnir, með tólf stöfum undir syllum, hliðásam, vöglum og sex bitum; með standþili, bjórþili og hurð á járnum, dróttum og dyrastöfum. Húsið alt vænt og vel stæðilegt. Önnur hurð fyrir eldhúsdýrum sem inn í bæinn liggja með dróttum og dyrastöfum. Húsið allt virt 5 hndr., uppbót þar til 50 álnir.

5. *Eldiviðarhús* þar innar af, mjög gamalt með tveimur bitum, sex stöfum annars vegar undir syllum, en annars vegar kunnum ei vel til að sjá sökum þrengsla af eldivið. Brúnásar báðum megin með sjö stöfum undir. Raftviður sumpart og máttartré nýtilegt. Hurð fyrir útidýrum, veggir mjög slæmir. Húsið virt 12 aurum, þess uppbót 3 hndr.

6. *Göng þar frá til Eldhúss*, innfallin að öðrum vegg, með syllum, bitum og þremur sperrum, fjórum stöfum. Virt 12 álnum, uppbót 10 álnir. *Göng*

frá Eldhúsi með tíu stöfum undir syllum, fimm bitum, vöglum og mænitróðu, vel stæðileg efra og neðra. Virt 20 álnum, ábótin 10 álnir.⁵⁹

7. *Göng frá Anddyrum til Lönguganga* með sjö stöfum undir syllum, fjórum bitum, dvergum, mænitróðu og sæmilegum raftvið. Virt 10 aura, álag 20 álnir.

8. *Löngugöngin*, þeirra lengd 42 $\frac{1}{2}$ alin, breidd 2 $\frac{1}{2}$ alin, með tuttugu og sex stöfum undir syllum, þrettán bitum, auknum syllum sums staðar, brotnum sperrum og langböndum lítilfjörlegum, raftvið finum víða, þó sums staðar fáreft, fúíð og innbrotið. Veggir fyrir utan einar 10 álnir gamlir og slæmir. Virt 1 hndr., uppbótin 2 hndr.

9. *Búr* að lengd 8 álnir og kvartel, á breidd vel 6 álnir, með sex stöfum og syllum annars vegar, þremur bitum og þremur vöglum, brúnásam, mænitróðu og mjög fúnum raftvið. Einn biti lamaður með staf undir. Veggir mjög laslegir og gamlir. Húsið virt 50 álnir, þess uppbót 1 hndr., 60 álnir.

10. *Fremrabúr*, þess lengd 14 álnir 3 kvartel, breidd 6 álnir. Tveir stafir undir syllum og veggglægjum með fjórum bitum, [3v] hliðásam, vöglum og mænitróðu. Raftviðurinn sums staðar nýtilegur, víða þó mjög innfallinn, veggir óduganlegir.

11. *Göng* þar fram frá með tveimur stafgólfum, veggglægjum, fjórum stöfum og mænitróðu, nýtilegum raftvið, hurð fyrir á járnum. Til samans virt 15 aurum, uppbótin 2 hndr.

12. *Stórabaðstofa* að lengd 15 álnir, að breidd 6 $\frac{1}{2}$ alin, hæð 6 $\frac{1}{2}$ alin. Sextán stafir undir syllum, fjórir bitar undir sperrum, höggsperrur fjórar. Skammsperrur einar, tvenn langbönd hvorum megin margaukin, raftviður forn í rjáfri, brotin sylla og flestur viður fánýtur. Sinn pallur hvorum megin, hápallur á bita hinn þriðji í einu stafgólfi. Með hurð á járnum, dróttum og dyrastöfum. Húsið *in summa* virt 3 hndr., uppbótin 9 hndr.

13. *Barnahús* að lengd 6 álnir, að breidd 2 $\frac{1}{2}$ alin. Sjö stafir undir syllum, þrír bitar undir sperrum, sitt langband hvors vegar og mænitróða. Þil í rjáfri, rúm með palli í einu stafgólfi, þar fyrir dyrastafir með drótt, þiljað fremra stafgólf að mestu á báðar síður. Dyrastafir fyrir framan, hurð á járnum með klinku, þrjár fjalir beggja megin dyrastafa. Húsið sterkt og stæðilegt, virt 2 hndr., ábætislaust.

59 Hér eru talin tvenn göng saman, ein stutt (fjórir stafir, tveir bitar) frá Eldiviðarhúsi til Eldhússins og önnur lengri (tíu stafir, 5 bitar) út úr Eldhúsinu (en hvert?). Þau eru verðmetin hver í sínu lagi en bæði talin undir 6. lið.

14. *Húskofi* fyrir framan Stórubaðstofu. Virtur 30 álnum, uppbót 1 hndr.

15. *Göng millum Stórubaðstofu og Nýjubaðstofu* að lengd vel 20 álnir. Með þrettán stöfum, fimm sperrum, sex bitum, langböndum sínu á hvora hlið. Með innföllnum og fánýtum raftvið, sums staðar tilgenginn, með gömlum og geltum veggjum. Virt 35 álnum, uppbótin 1 hndr. 80 álnir.

16. *Nýjubaðstofa* á breidd 6 álnir, lengd 10 $\frac{1}{2}$ alin, á hæð 6 álnir og kvartel. Með afþiljuðu einu stafgólfi. Reisiþil í rjáfri, gamalt og moskað. Standþil allt í kring, utan í einu stafgólfi annars vegar. Með tveimur bitum og sperrum á lofti, tvenn langbönd á hverja síðu, fóðruðum bekk, borði, stólum og forsæti; með tveimur hurðum á járnum. Tveir glergluggar heilir að mestu. Tröppur undir borði og fjalagólf í húsinu, víða að veggjum tilgengið og hrörlegt. Virt 3 hndr., uppbótin 3 hndr.

17. *Hús innar af Baðstofunni* alþiljað með nýjum fjalavið í rjáfri, einum bita á lofti, fjalagólfi og vænni hurð. Að lengd vart 5 álnir, breiddin 3 álnir. Virt 110 álnum.

18. *Norðurdyr frá Baðstofunni* að lengd 11 álnir, breidd 2 álnir og kvartel. Með fimm sperrum, bitum, syllum og þili undir bita og í rjáfrinu, nema nokkuð úr fallið á hurðarbaki við útidyr; þar með þili framan undir og hurð á járnum og önnur fyrir innri dyrum. Virt 110 álnir, uppbótin 50 álnir.

19. *Kjallarahús* þriggja stafgólfa með átta stöfum og fjórum bitum, að viðum og veggjum lasið og lítilfjörlegt; með hurð á járnum, dróttum og skrá og dyrastöfum. Virt 25 álnir, uppbótin 50 álnir.

20. *Stórastofan* að lengd 20 álnir, breidd vel 8 álnir, á hæð vel 8 álnir. Með fjórtán stöfum, undirsettum beggja vegna, sjö bitum og sjö sperrum, þremur langböndum hvorum megin, bjórþili á einum bita. Fyrir innan tvö stafgólf, þil framan undir efra og neðra með dróttum, dyrastöfum og hurð með skrá á járnum. Stofan þiljuð efra og neðra að tveimur stafgólfum fráskildum, þau með raftvið í rjáfri. Item fyrir framan háborðsstæði þiljað undir bita með fjölum og tralverki. Hurð fyrir á járnum. Fóðraðir bekkir umhverfis, háborðið með fóðruðum skörum. Sex borð í stofunni með bekkjum og forsætum að fremsta stafgólfi. Þeir glergluggar, einn af þeim laskaður og sá fjórði brotinn. Stofan virt 8 hndr. Uppbótin 10 hndr.[4r]

21. *Fyrir framan stofudyr*, sem svarar einu stafgólfi, þiljað uppi og niðri með þremur langböndum hvors vegar og langbekk 4 $\frac{1}{2}$ alin. Virt 12 aurum, uppbót 25 álnir.

22. *Klefi út úr stofum* á hurðarbaki, kominn að falli, fylgir stofunni til uppbotar.

23. *Kakalofnsbaðstofa* vart 11 álnir á lengd, breidd 4 álnir og eitt kvartel, 5 álnir, 3 kvartel á hæð. Með fóðruðum bekk, borði og stólum, fjalagólfi og tröppum. Pallur öðrumegin með tveimur skörum, rúmstæði upp af pallinum. Fánýtur kakalofn og tveir glergluggar lasnir og lítillfjörlegir. Hurð fyrir baðstofunni á járnum með klinku, dróttum og tvennum dyrastöfum. Húsið þiljað umhverfis með nokkrum hillum, allt stæðilegt að vorum sjónum. Virt 4 hndr.

24. *Göng frá Kakalofnsbaðstofu* fram að Anddyrum nýlega uppgjörð með nýjum vegg fyrir sunnan fram og sjö stöfum, sjö bitum og sjö sperrum, með fjalvið í rjáfri; með öllu vel stæðileg. Norðan fram í göngunum gamalt þil undir syllu frá klefadyrum og fram um Sængurstofu allt að Anddyrum, sæmilegt. Virt 80 álnum.

25. *Stóriskáli* sjö stafgólfa, vel 20 álna lengdin, 7 álnir og 3 kvartel á breidd, hæðin 7 álnir 3 kvartel. Með átta stöfum hvorum megin undir syllum, átta bitum undir sperrum, þremur langböndum hvers vegar; fjalpak í rjáfri og mænitróðu. Tólf sængur í skálanum alþiljaðar með rúmstokkum, brikum, stöfum og skörum, þar í tvær lokrekkjur og tvö lausarúm innar við. Það stafgolf undir bita og umkring óþiljað. Þil framanundir skálanum, fyrir ofan og neðan bita, með hurð á járnum, dróttum og dyrastöfum. Virtur 15 hndr., en uppbotin 15 aurar fyrir þilbrest í innsta stafgólfi og veggjahrörnun.

26. *Prestaskáli* að lengd 9½ alin, breidd 7½ alin, hæðin 7 álnir og 1 kvartel. Með tveimur bitum á lofti og sjö sængum, þar í tvær lokrekkjur með fóðruðum skörum. Húsið vænt og víða sterkt, þó tilgengið og gamalt; með þili framan undir, hurð á járnum og skrá, dróttum og dyrastöfum. Virt 6 hndr., ábotin 2 hndr.

27. *Sængurstofan* að lengd 9 álnir, hæð 6 álnir, breidd 4 álnir 3 kvartel. Með átta stöfum undir syllum, fjórum bitum undir sperrum, tveimur langböndum auknum hvorum megin, fjalpaki, ræfri; standþil og bjórþil fyrir báðum stöfnum. Einnig <með> standþili undir syllum. Önnur sylla mjög tilgengin og einn stafur. Innihúsið með affúnu bitahöfði og þil þar nálægt úr greypingum. Húsið tilgengið, þó oss lítist víða sterkt. Með vænni stafnsæng, fóðraðri skör og tröppum ásamt. Þrjár aðrar sængur með stöplum, rúmstokkum, brikum, skörum. Virt 4 hndr., uppbot 15 aurar. Húsið með dróttum, dyrastokkum og hurð á járnum.

28. *Anddyri* með lofti og þremur bitum undir, lengd 5 álnir og $\frac{1}{2}$, breidd vel 7 álnir. Með tveimur syllum slæmum, sex stöfum og fánýtu þili að innanverðu undir. Fjalaloft fint á bitum með þremur sperrum og súðþaki fornu, brostið í mæni. Virt efra og neðra 60 álnir, ábótin 80 álnir.

29. *Karldyr* með fremur stuttum bitum, á lengd vart 4 álnir, og tveimur syllum með sömu lengd, fjórum stöfum og standþili, mjög tilgengnu, skammsyllum, aursyllum, fjalagólfi, dróttum, dyrastöfum og hurð á járnum.

30. *Lítið port* þar upp af með einum sængurstokk og bríkum, hvolfi upp úr og tveimur glergluggum, hurð á járnum með skrá og fódruðum stiga, standþili framan undir og súð þar utan yfir ofan að bita með sínum vind-skeiðum. Það virt 2 hndr., uppbót 15 aurar.

31. *Fiskaskemma* að lengd $9\frac{1}{2}$ alin, breidd 6 álnir 3 kvartel, [4v] hæð 6 álnir 3 kvartel. Tíu stafir undir bitum og syllum, (með) fjórum sperrum undir tveimur langböndum hvors vegar. Mænitróða, þil fyrir framan, ofan og neðan bita, hurð á járnum, dyrastafir, skrá og hespa fyrir húsinu. Bjórþil aftanvert fyrir ofan bita. Virt 1 hndr. 80 álnir. Þetta hús nær að falli komið þá Hr. Þorleifur við tók.

32. *Annað Skemmuhús* að lengd 9 álnir, breidd 5 álnir og 1 kvartel, hæð $6\frac{1}{2}$ alin. Átta stafir undir syllum, fjórir bitar undir sperrum, tvö langbönd hvors vegar, og mænitróða. Þil fyrir framan, undir bita, fyrir ofan og neðan. Hurð á járnum með dyrastöfum, hring og hespu. Húsið virt 4 hndr.

33. *Reiðingaskemma* að lengd vel 13 álnir, breidd $5\frac{1}{2}$ alin, hæð 6 álnir kvartel. Tíu stafir undir syllum, fimm bitar undir sperrum, tvö langbönd hvers vegar og mænitróða. Veggir fánýtir með dróttum, dyrastöfum og hurð á járnum. Húsið virt 80 álnum, uppbót þess 80 álnir.

34. *Smíðjuhús* á hlaðinu, reft um einn mæniás og sinn ás, og um ás á hvorri hlið, með gagnlegum rafti, hurð og dyraumbúningi, langhliðarveggjum stæðilegum, stafnalasið. Virt 25 álnum, ábót 10 álnir.

35. Annað hús, kallað *Gamlasmíðja*, með einum bita, mænitróðu og tveimur langböndum; gagnlegt að raftvið, gaflhlað annað lasið. Virt 35 álnum.

36. *Traðarhús*, gjört upp að nýju úr slæmu hesthúsi, með bita, hliðásum og mænitróðu, hurð á járnum með dyraumbúningi, vænt að viðum og veggjum. Virt 80 álnir.

37. *Hesthús* fyrir neðan völlinn með einum bita og stall fyrir gafl, hurð fyrir á járnum. Það virt 35 álnum.

38. *Annað [Hest]hús* reft um einn ás með einni stoð, stallur fyrir gafli, stæðilegt að viðum og veggjum með hurð á járnum og þremur dyrastöfum. Virt 35 álnum.

39. *Tuttugu og fjögurra nauta Fjós* með þrettán stoðum alls og alls undir hliðásum vegglægjur beggja vegna og undir þeim sextán stoðir umhverfis. Sjö bitar undir vöglum og mænitróðu. Húsið vel stæðilegt að viðum og veggjum með hurð á járnum. Virt 3 hndr.

40. *Heyhlaða* þar innar af með sex stoðum undir hliðásum, fánýt og tilgengin að viðum og veggjum, með hurð og dyrastöfum. Virt 80 álnum, uppbót 80 álnir.

41. *Hús fram af Fjósinu* reft um einn ás með tveimur stoðum og sterkum greniraftrið, slæmt að veggjum, með lausri hurð. Virt 35 álnum, uppbótin 20 álnir.

42. *Geldnautafjós* með níu stoðum undir hliðásum og öðrum níu stytum undir vegglægjum. Sex vaglbitar undir mænitróðu. Húsið tilgengið, þó víðast með gagnlegum raftvið, hurð á járnum með dyraumbúningi. Virt 2 hndr., uppbótin 15 aurar.

43. *Stóraheshús* með tveimur bitum á lofti og þremur stoðum undir, dyraumbúningi og hurð á járnum. Virt 100 álnum, uppbót 20 álnir.

44. *Fjárhúsið sterra*. Fjórtán stoðir undir hliðásum; undir fall komið að veggjum og rjáfri. Virt 12 aurum, uppbótin 1 hndr. 5 aurar.

45. *Annað [Fjárhús] minna* með tíu stoðum undir hliðásum margauknum. Virt 100 álnum, þess uppbót 10 aurar.

46. *Brunnhús* reft um einn ás, einn biti með dverg, vænt að viðum og sæmilegt að veggjum. Virt 15 álnum.

Að þetta framan og ofan skrifað svo framfarið hafi vottum <vér> undirskrifaðir á sama ári og mánuði sem fyrr segir.

Að Þingeyrum (Undirskrifuð nöfn)

Jón Sigurðsson,	Hákon Jónsson með eh	Þorsteinn Benediktsson
Jón Eyjólffsson	Sigurður Jónsson meh	Árni Geirsson meh
Illugi Jörundsson eh		Guðmundur Jónsson mpp
		Jón Jónsson mpp

Þetta að vera rétt kópierað eftir originalnum meðkennir þann 6. nóvember sama árs að Snóksdal,

(Undirskrifað nafn)

Árni Geirsson

[5r]

Að hér framanskrifað á fjórum blöðum viðfestum Þingeyraklausturs inventarii registur, kirkju- og húsaúttekt og uppskrift sé samhljóða þeirri kópiu er hjá mér (með eigin hendi lögþingsskrifarans Árna sáluga Geirssonar) liggur, þó lasin orðin sé, eftir því næst úrráðið og aðkomist varð, kennist undirskrifaður með eigin hendi.

Á Geirröðareyri anno 1703, d. 30. júní,

Guðmundur Þorleifsson

[Á lausu minna blaði með sömu hendi:]

[1v]

Underskreven kendes at have annammet af Hr. lovmand Thorleifur Cortzen, fuldfornøjelig betaling for vis *ábót*, som er pålagt til Tingøre klostres kirke og huses vedligeholdelse, og efter tilnævnte mænds udtægt og vurdering bedrager sig *in alles* efter landets vis 81. hundrede, 45 alen, for hvilke 81 hundrede, 45 alen, så og for en tinkande og 20 alen havkarls vad, som fattes udi klostres *inventario*; i lige måde for klostresmøret, som udtægten omformelder, er mig fornøjet og afbetalt, hvorfor hermed Hr. lovmand Thorleifur Cortzen tilbørlig kvitteres.

Til vidnesbyrd dette med egen hånd underskrevet Af Tingøre d. 1. juni 1685.

(L.S.) - L. Gottrup

Þetta ofanskrifað er rétt kópía af originalnum, til merkis mitt nafn d. 30. júní anno 1703.

Á Geirröðareyri

Guðmundur Þorleifsson

Úttekt Þingeyraklausturs 1704

Þjóðskjalasafn. Skjalasafn umboðanna. Þingeyraklaustur VII, 2B
[9 blöð í arkarbroti]

[1r]

Anno 1704, þann 26. mars, að Þingeyrum, vorum vér undirskrifaðir menn tilkallaðir og beðnir af eðla herra Lauritz Christianssyni Gottrup lögmanni norðan og vestan á Íslandi að skoða og uppskrifa sem og mæling á að leggja Þingeyraklausturs hús og bygging, hver að svo var á sig komin sem eftir fylgir:

1. *Karldýrnar* að þeim íslensku bæjarhúsum, 8 ál. á hæð, á lengd vel 4 ál., á breidd 4 ál. 1 ½ kvart., með sex stöfum undir syllum og áfellum, þremur bitum undir sperrum, langböndum og mænitróðu. Þiljað að framanverðu allt í aurslá með langsettum fjalvið og utan á lögðum listum ofan yfir hvert mót. Ánegldar með járnsaum. Dýrnar eru að utanverðu með útskornum vindskeiðum, stöng og veðurhana upp af; þetta farvað [þ.e. málað] en þilið með listunum allt vel bikað. Á fremra bjórþili dyranna er vænn glergluggi með velvönduðu og förvuðu dragloki af panelverki. Þessar dyr eru byggðar hið efra, alþiljaðar allt um kring með lofti og bjórþili að innan með skrálæstri hurð og förvuðum tröppustiga, item þiljaðar hið neðra á báðar hliðar, með fjalviðargólfi og fóðruðum langbekk annars vegar, samt [þ.e. ásamt] velsterkum dyraumbúningi með stórri hurð á járnum og annarri minni úrskorinni og á járnum, hver að er með járnloku og sterkum hengjum. Aðalhurðin með hespu og kring að utan og tréloku að innan.

2. *Anddyri* innar af með sömu hæð, að lengd 9 ál. 3 kvart., 5 ál. á breidd, með fjórum stöfum undir syllum og áfellum, tveimur bitum á lofti undir sperrum, með langböndum, mænitróðu og reisifjalviðarrjáfri. Í þessum dyrum er og loft að lengd eins og dýrnar.

3. *Göng frá Anddyrum og til Eldhússdyra* að lengd 29 ál. 2 ½ kvart., á breidd 3 ál. 1 ½ kvart. á hæð 5 ál., með [1v] 26 stöfum undir syllum og áfellum, 9 bitum undir sperrum, langböndum, mænitróðu og fjalviðar-upprefti.

4. *Stóriskáli* að lengd 22 ½ ál., á breidd 7 ál. 3 ½ kvart., á hæð 7 ál. 3 kvart., með sextán stöfum undir syllum og áfellum, níu bitum undir sperrum, þrennum langböndum, mænitróðu og reisifjalvið í rjáfri, þiljaður af þverslám undir syllur á báðar síður, með standþili og bjórþili að framan-

verðu, dróttum, dyrastöfum og hurð á járnum. Í syðri enda skálans eru tvær stafnsængur og þar fyrir framan eru átta bríkarrúm beggja vegna alfær, með slám og stöfum, þar fyrir framan afþiljaðar lokrekkjur, dyr hvors vegar, önnur með hurð á járnum, þar fyrir framan alfær tvö rúm sitt á hverja síðu, með skörum innar í gegn.

5. Í syðri enda þessa húss [þ.e. Stóraskála] er afþiljað loft yfir hálfu öðru stafgólfi velvandað með bjórþili til beggja stafna, með skrálæstri hurð, glerglugga á austursíðu og tröppustiga með tveimur handrimum [þ.e. handriðum] sinni hvors vegar. Þetta er prestsins Studii Camers.

6. Í nyrðri enda skálans [þ.e. Stóraskála] er afþiljað *Loft* yfir einu stafgólfi er djákninn brúkar, alþiljað með bjórþilum, undir fram og til baka, og skrálæstri hurð á járnum og handarhaldsjárni [þ.e. handfangi úr járni]; í þessu Lofti er og glergluggi á austursíðu og rimastigi fyrir.

7. *Prestaskáli* að lengd eitt stafgólf, á breidd 7 ál. 1 kvart. og á hæð 7 ál. með fjórum stöfum undir syllum og áfellum, tveimur bitum undir sperrum, langböndum tvennum, mænitróðu, alþiljað efra og neðra allt í kring með dróttum, dyrastöfum og hurð á járnum. Í húsinu eru tvö alfær bríkarrúm með tvennum skörum.

8. *Borðhús* þar innar af með sömu hæð og breidd sem það, [2r] skemmra, 9 ½ al. að lengd, með sex stöfum undir syllum og áfellum, þremur bitum undir sperrum, tvennum langböndum, mænitróðu og fjalviðarupprefti, með dróttum dyrastöfum og skrálæstri hurð á járnum.

9. *Stórabaðstofa* að lengd 15 ál. 3 kvart., 7 ál. 1 ½ kvart. á hæð og á breidd 6 ½ al. með þrettán stöfum undir syllum og áfellum, fimm bitum undir sperrum, tvennum langböndum og mænitróðu, alþiljuð í rjáfri og einu stafgólfi á báðar síður af slám. Húsið með dróttum, dyrastöfum og hurð á járnum, með járnkljúkku, hespu og kring að framan. Því húsi fylgja tveir pallar vel sterkir með vanalegum umbúningi öðrum.

10. *Matarbúr* á lengd 16 ál. 1 kvart., á hæð 6 ál., á breidd 7 ál. með tólf stöfum undir syllum og áfellum, þremur bitum undir dvergum og brúnásum, vöglum, skammbitum, mænitróðu, mestanpart af fjalviðarupprefti. Dýrnar hússins eru með tveimur stöfum undir syllum og áfellum, tveimur bitum undir sperrum, mænitróðu og fjalviðarárefti, dyraumbúningi og skrálæstri hurð á járnum með hespu og kring.

11. *Eldhús* að lengd 13 ál. 3 kvart., á breidd 8 ½ alin, á hæð 7 ál. með tíu stöfum undir syllum, fimm bitum, brúnásum, vöglum, dvergum, skamm-

bitum, mænitróðu, vel sterku greniviðarupprefti, dyraumbúningi, skrá-læstri hurð á járnum með hespu og kring.

12. *Bakaraofnshús* lítið út af Eldhúsinu með 4 stöfum undir syllum, tveimur bitum, mænitróðu og fjalviðar upprefti.

13. *Langabúr* að lengd 16 ál., á breidd 7 ál., á hæð 7 ½ al. með tólf stöfum undir syllum, sex bitum undir sperrum, tvennum langböndum, mænitróðu og þéttu, samfelldu greniviðarupprefti, dyraumbúningi og hurð á járnum skrálæstri. [2v]

14. *Port* þar fram af með fjórum höfuðstólpum, tveimur höfuðsyllum, áfellum, tvennum sperrum, tveimur lægri stöfum undir neðri syllum, tveimur höfuðbitum og þremur undirbitum, langböndum, mænitróðu og þilviðarupprefti. Fremra stafgólfið Portsins er alþiljað efra og neðra á báðar síður og uppi gegnum með álögðum listum að utanverðu og þremur gluggum með hurð á járnum fyrir hverjum, vel bikað með sterkum dyraumbúningi, hespu og kring, vindskeiðum að sunnanverðu, stöng og veðurhana, förvuðu hvorutveggju. Portsins hæð er eins og Langabúrsins, lengdin 4 ½ al., breiddin 3 ál.

15. *Melskemma* að lengd 10 ál. 1 kvart., að breidd 7 ½ al., á hæð 8 ál. með átta stöfum undir syllum, og áfellum, fjórum bitum undir sperrum, tvennum langböndum, mænitróðu og fjalviðarrjáfur, samfelldu bjórþili á eystri stafni hússins allt að bita, með utan á lögðum listum, förvuðum, útskornum vindskeiðum og veðurhana. Dyrnar fram af húsinu með fjórum stöfum undir syllum, tveimur bitum undir sperrum, mænitróðu og greniviðar upprefti, bjórþili með vel vönduðum vindskeiðum og veðurhana, hvorutveggja förvuðu, dyraumbúningi, hurð á járnum með hespu, kring og hring.⁶⁰

16. *Kvarnarskemma* 8 ½ al. að lengd, á breidd 8 ál., 7 ál. 1 ½ kvart. á hæð með sex stöfum undir syllum, þremur bitum undir sperrum og áfellum, tvennum langböndum, mænitróðu með greniviðarupprefti vel sterku, standþili og bjórþili að framanverðu millum skemmanna. Item dyrnar með þremur stöfum undir syllum, tveimur bitum undir sperrum, mænitróðu og vel þéanlegu greniviðarupprefti. Yfir dyrunum er bjórþilskorn með förvuðum vindskeiðum og veðurhana, hurð á járnum, hespu og kring og handarhaldsjárni.

60 Velta má fyrir sér hver munurinn sé á „kring“ og „hring“. Kringur er algengara en tvisvar er talað um þykkán koparbring. Ef til vill er með kring átt við minni hurðarhring eða handfang.

17. *Ráðsmannsskemma* að lengd 9 ál. 3 kvart., á breidd 8 ál. 2 ½ kvart., á hæð 7 ál. 1 ½ kvart. með sex stöfum [3r] undir syllum, þremur bitum undir sperrum, tvennum langböndum, mænitróðu og sterku greniviðarupprefti. Á vestri stafni hússins er björpil fyrir ofan bita með vindskeiðum og veðurhana, hvorutveggja förvuðu. Dyr hússins eru með fjórum dyrastöfum undir syllum, tveimur bitum undir sperrum, mænitróðu og greniviðarupprefti, björpili að framanverðu með förvuðum vindskeiðum og sterkum dyraumbúnaði, hurð á járnum með hespu og kring.

Öll þessi framanskrifuð bygging er svo niður köntuð að tillíkist með [þ.e. hún fellur að] ferköntuðu hlaði af hnöttóttu grjóti, vel þétt og skikkanlega niðurlögðu og með sandi sléttu og jöfnuðu en að utanverðu er Port með tveimur sterkum stólpum og yfirtré samt sterklegri vængjahurð, á hæð 4 ál. 3 kvart., eins á breidd, á rammbyggðum járnlömum með kring og loku.⁶¹ Úr fyrrnefndri vængjahurð er úrskorin hurð með vel sterkum járnum, hverja alla hér fyrir skrifaða bygging hefur herra lögmaðurinn að viðum veggjum slétt að grunni uppbyggja látið, svo hún finnst að öllu leyti vönduð og vel sterklega uppbyggð.

Hér fyrir utan upp á þá eystri síðu fyrrskrifaðrar byggingar er eitt *Timburhús uppbyggt með danskri bygging* sem svo er á sig komin að lengd, breidd og hæð sem sérhverju öðru ásigkomulagi er vér fáum næst komist, sem eftir fylgir:

Corpus hússins er að lengd 31 ¼ ál., að breidd 11 ½ ál., að hæð 10 ½ ál. Þetta hús er með bindingsverki og stöfum milli, slegið [þ.e. fyllt] með mó, þiljað allt húsið að utan og listað með móti hvers borðs allt um kring með járnsaum frá höfuðsyllum til aursyllna; rjáfrið er með súðþaki af vænum Gullandsborðum⁶² en til gafhlada að utanverðu eru settar vindskeiðar með vænum útlenskum vindhönum af úthöggnu járnverki og gylltum [3v] knöppum og veðurvítum. Á syðra björpili hússins eru tveir glergluggar með förvuðum panelverksdráttarlokum fyrir en á þeim nyrðra stafni er

61 Þessa úttekt Þingeyraklausturs má bera saman við „Lýsingar á Þingeyraklaustri á fyrri hluta 18. aldar“ í óútgefnum endurminningum sr. Ólafs Gíslasonar á dönsku en hann dvaldist þar í bernsku sinni. Kaflinn um Þingeyrar var þýddur og gefinn út af Sigfúsi Blöndal í *Ársriti Hins íslenska fræðafélags* 1916, 59–68.

62 Gullandsborð voru innflutt gæðatimbur frá Gotlandi í Svíþjóð, segir Páll Vídalín í *Skýringar yfir fornyrði lögbókar þeirrar er Jónsbók kallast*, 209.

gluggi stór með hurð fyrir á járnum og upp yfir þessum glugga í björnum og svo langt inn í húsið sem þénar er byggð ein vinda. Þetta hús er allt um kring ofan og neðan velbrætt og með soðnu biki yfirdregið.

Byggingin að innanverki er svo sundurdeild og afþiljuð sem eftir fylgir:

1. *In primis Stórstofan*, syðstipartur hússins, fimm stafgólf öll innanþiljuð með tré, samfelldum hefluðum borðum, allt frá efsta og til neðsta, með fjórtán stórum glergluggum, þeir allir með velvönduðum körmum og ránum, á járnum og hjörum og „leihna“-tillíkingu.⁶³ Draglok málað með panelverki er utanfyrir sérhverjum þessara glugga, allt sterklega og veltilsett. Dyrnar að framanverðu af panelverki með dobbelskrá, „teöcher“⁶⁴ og vænum útlenskum lömum.

2. Önnur stofa, kölluð *Dagleg stofa*, þar fram af, með panelverki umhverfis frá efsta og til neðsta, prýðilega umvönduð með fjórum glergluggum með körmum, ránum og dráttarlokum fyrir, eins og á syðri stofunni; item einum förvuðum langbekk á vestari síðu, panelverksdyrum og þar á útlenskum lömum með klinku.

3. *Kokkhús* þar næst með þremur stafgólfum, einum glugga, karmi og dráttarloki fyrir af panelverki, það allt og í einu þili fyrir utan gólfið. Þar inni er einn skorsteinn af múrgrjóti, ummúraður upp úr hæð hússins, item rennistokkur [þ.e. frárennsli] úr kokkhúsinu. Fram í stofuna liggja einar dyr, útsnikkaðar með panelverki, hurðin með lömum útlenskum og klinku.

4. Af vestari síðu Kokkhússins er afþiljað *Spidskamers* [þ.e. Broddherbergi] með glerglugga, skrálæstri hurð á útlenskum lömum. [4r]

5. Af austari síðu þeirrar Daglegu stofu eru byggð hálfhús með samfastri síðu við aðalhúsið og sömu bygging að utanverðu, listað og bikað með krossbinding og mó, að lengd 10 ál. 3 kvart., á breidd 3 ál. 1 ¼ kvart., á hæð 4 ½ ál., hvert afþiljað er fyrirnefndri stofu og af henni útaukið í þrjú *Kamers* er kölluð eru.

6. *Vetrarstofa* vel og prýðilega umvönduð, öll efra og neðra með olíufarva yfirdregin, samt tveimur stórum glergluggum með uppdráttar panelverks förvuðum lokum fyrir að utanverðu. Húsið er með sama smíðis hurðu á lömum með klinku og handarhalldsjárni.

63 Óvíst hvað orðið merkir.

64 Óvíst hvað orðið merkir.

7. Suður af þessari Vetrarstofu er enn afþiljuð stofa, kölluð *Sængurstofa*, hún og að smíði og viðum vel og sómasamlega umvönduð með einum glerglugga og panelverks dráttarloku.

8. Suður af Sængurstofunni er afþiljað hús, kallað *Skrifkontor*, með viðavali og kostulegri bygging, uppgjört með þremur stórum glergluggum með dráttarlokum af panelverki förvuðum. Dyr liggja úr þessum kontor í þá Daglegu stofu með skrálæstri hurð og lömum, ítem eru dyr millum hértéðra kamersa með skrálæstum hurðum á lömum.

9. Fram af Daglegu stofu er *Forstofa* með þili umhverfis og tveimur hurðum stórum, annarri sem liggur til Kokkhússins en annarri er liggur fram til *Útgangshússins*, hver að er með vænni útlenskri dobbelskrá og lömum.

10. Framan til fyrir húsdyrnum er lítill *Turn*, ferkantaður, allur af útlenskum borðum, byggður efra og neðra með krosssperrum og ávölu fjalviðar súðþaki, velþétu og samansettu í rjáfri, með hurð á járnum, járnklinku og handarhaldi; upp yfir dyrunum er úthöggvið stykki af tré með bildhöggvaraverki,⁶⁵ yfirdregið af aðskiljanlegum olíufarva. [4v] Turninn sjálfur er farvaður að ofan- og neðanverðu.

11. Yfir Daglegu stofu þessari er loft af stokkfelldum [þ.e. þéttfelldum] fjalvið með ánegldum listum um samkomur [þ.e. samskeyti] í stofunni að neðanverðu, hvert sundurdeilt er í *Gestakamers* til fjögurra sænga stæðis; í hvert afdeilt *Loftkamers* liggur uppgangurinn úr Stóru stofunni með velvönduðum vindiltröppum [þ.e. snúnum stiga], í því eru tveir glergluggar í kvistum út af þakinu með máluðum dráttarhlerum að utanverðu.

12. Er úr Kokkhúsinu velvandaður afþiljaður uppgangur með tröppu-stiga í það *Stóra Loftið* með skrálæstri hurð og útlenskum lömum.

13. Öll framanskriðuð stofa er með *stokkfelldum fjalvið í gólfi* svo vel inni sem afdeildum kamersum.

14. Niður af þessari Daglegu stofu er ein bygging með vel hlöðnum íslenskum grjótveggjum allt um kring, kölluð *Kjallari*, að lengd 7 ál., að breidd 7 ál. 3 kvart., að hæð 7 ál. 3 ½ kvart. með þrennum krosstrjám er styrkja rjáfur kjallarans sem er áður áminnst þilgólf stofunnar. Hann er með afþiljuðum tveimur gluggum og lúku, lokum yfir að utanverðu, ítem með tröppum og dyrum er liggja út í garðinn úr Kjallaranum, með vel-

65 Úr dönsku, *billedhuggerværk*, þ.e. höggmynd og lágmynd; einnig notað um útskornar myndir úr tré.

vandaðri umgjörð og tillíkingu að utanverðu. Item liggur úr Kjallaranum alþiljaður uppgangur á þrjár síður með tröppustiga í stofuna og þar fyrir skrálæstu lúkuloki á hjörum.

15. Framar er þetta Danska hús skorðað og stutt með *fimm trjám* á báðar síður, þau bikuð og velfest húsinu til þarfinda [þ.e. gagns].

16. Af nyrðri enda Kokkhússins eru *Göng*, að lengd 5 al. [5r] 3 ½ kvart., að hæð 4 ½ al., á breidd vart 2 al. með sex stöfum undir syllum og áfellum, þremur bitum undir sperrum, þiljuð umhverfis í rjáfri og á báðar síður. Út úr þessum Göngum eru dyr á austari síðu með fjórum stöfum undir syllum, tveimur bitum undir sperrum, mænitróðu, langböndum, þiljaðar umhverfist efra og neðra með björþili að utanverðu og álögðum listum, velseymdum, öllu bikuðu. Item vindskeiðum förvuðum og veðurhana. Ytri dyrnar með hurð á járnum og danskri læsing fyrir, innri og með hurð á járnum, krók og hring.

17. Hús norður af þessum Göngum, kölluð *Barnabaðstofa*, að lengd 7 al. 3 ½ kvart., á hæð 7 al., en á breidd 5 al. með sex stöfum undir syllum og áfellum, fjórum bitum undir sperrum, tvennum langböndum, mænitróðu. Húsið umhverfis efra og neðra allt í einu samfelldu hefluðu þili með innsettum skrálæstum skáp í hvert gaflað með lömum. Öðru megin hússins dyra eru fóðraðar tröppur með fóðruðum langbekk og krokkekkjum, annars vegar er velkantaður pallur, þiljaður allt að aurslá framan verðu með hurð á járnum, stigi fyrir pallinum og göng. Rúmið hússins er með fjalviðargólfi með sterklegum dyraumbúningi, hurð á járnum, handarhalds járn og klinku. Þetta hús hefur herra lögmaðurinn ásamt hinum fyrrskrifuðum að viðum og veggjum uppbyggja látið klaustrinu til þarfinda.

Framar þessari byggingu er eitt hús áfast bænum eftirstandandi af þeim gömlu klaustursins húsum, og þá kallaðist *Stórabaðstofa*, en nú er brúkað til eldiviðar, að lengd 15 ½ al., breidd og hæð hússins viðlíkt og sjá má af Eldahúss uppskriftinni [þ.e. 7 al., skráð 6 ½ al. í úttekt 1684], það laslegt af viðum og veggjum. [5v]

Hér fyrir utan eru þessi úthýsi sem herra lögmaðurinn hefur að viðum og veggjum klaustrinu til þarfinda upp byggja látið.

1. *Smíðja* að lengd 11 ½ al., að breidd 5 al. 1 kvart., á hæð 5 al. 3 kvart. með átta stöfum undir syllum, fjórum bitum undir sperrum, tvennum langböndum og sterku greniupprefti, dyrnar með fjórum stöfum undir syllum,

tveimur sperrum, sæmilegu upprefti, með björþili að framanverðu, með vindskeiðum förvuðum og stöng þar upp af. Dyraumbúningur, hurð á járnum (með) hespu og kring.

2. *Kolahús* innar af Smiðjunni að lengd 4 ál., á breidd 3 ál., hæðin 4 ál. 1 kvart. með fimm stöfum undir syllum, tveimur bitum undir dvergum, mænitróðu og hurð á járnum og þéanlegu upprefti.

3. *Fjós* að lengd 22 ál., að breidd 9 ½ ál., að hæð 5 ál. með syllum, brúnásam og þrjátíu stöfum undir hvortveggju, sjö bitum og sjö dvergum, samt mænitróðu og þéttu greniárefti, dyrnar með fjórum dyrastöfum, síðan flatreist yfir, með hurð á járnum.

4. *Hlaða* innar af fjósinu að lengd 15 ál., að breidd 5 ½ ál. en á hæð 4 ½ ál. með tveimur bitum, fjórum stoðum, tveimur dvergum, veggglægjum, hliðásam og mænitróðu, með sterku greniupprefti. Dyrnar með fjórum stoðum, flatreft yfir, og hurð á járnum.

5. *Forfjós* að lengd 7 ál., að breidd 6 ál. og að hæð 4 ál. 1 kvart með einum bita, einum dverg, veggglægjum, hliðásam, mænitróðu, sterku upprefti, með fjórum dyrastöfum, dyraumbúningi og hurð á járnum.

6. *Geldnautafjós* að lengd 12 ál. 1 kvart., að breidd 7 ál. 3 kvart., hæðin er 4 ál. með níu stoðum undir hliðásam, máttartrjám og vænu greniupprefti, samt sterkum dyraumbúningi og hurð á járnum. [6r]

7. *Stóra hesthús* að lengd 13 ½ ál., að breidd 6 ½ ál., á hæð 4 ál. 3 kvart. með fjórum stoðum, tveimur bitum, dvergum, hliðarásam, mænitróðu, sterku upprefti, dyraumbúningi og hurð á járnum.

8. *Vagnhesthús* að lengd 7 ál., eins að breidd, 3 ½ ál. að hæð, að öllu sterkt og velstandandi með dyraumbúningi og hurð á járnum.

9. *Eldishestahús* að lengd 7 ál. 1 kvart., að breidd 7 ál., hæðin 4 ál. Húsið að öllu leyti vel sterkt með dyraumbúningi, hurð á járnum, hespu og kring.

10. *Fálkahús* 12 ál. að lengd, 6 ál. að breidd, hæðin 4 ½ ál. með fjórum stöfum, tveimur bitum, hliðásam, dvergum, sterku upprefti, dyraumbúningi og hurð á járnum með hespu og kring.

11. *Fjárhús* norður frá Vellinum, að lengd 25 ½ ál., á breidd 6 ál. 1 ½ kvart, á hæð 3 ½ ál. með tólf stoðum, tveimur hliðásam, sex vöglum, mænitróðu og vænu greniviðarupprefti, með hurð og tveimur dyrastöfum.

Þessu framar óskar eðla herra lögmaðurinn að *Þingeyraklausturskirkja* mætti og að lengd, breidd og hæð mælast og uppskrifast, hverja hann og að velli

alsendis aleinn berhendur hefur uppbyggja látið, hvernar lengd er 24 ál., breidd 13 ál. 3 ½ kvart, hæð 11 ½ alin. Þetta allt mælt fyrir utan höfuðstöpla kirkjunnar. Þar fyrir utan athuguðum vér bygging kirkjunnar að utanverðu, á hennar útbrotum sem allt um kring, hver öll er af velsterkum borðum umhverfis þiljuð allt frá aursyllum til yfirsyllna með álögðum listum [6v] vel seymdum, sem og að utanverðu velmargir höfuðstöplar kirkjunnar fóðraðir. Útbrotanna hvorutveggju súðpak fram í gegnum er af völdum Gullandsborðum, hús vel sem [þ.e. jafnt og] höfuðkirkjunnar súðpak beggja vegna. Af útbrotunum að austanverðu er yfirdregið með bikuðum segldúk svo vel sem partur kirkjunnar á þá syðri síðu. Upp úr miðri kirkjunni er gjörður turn áttkantaður með þilþaki allt um kring að utanverðu, sérdeilis velköntuðu, með skynsamlega áskornum glugga á hverjum kanti, hann og samandreginn að ofanverðu með vönduðum hagleik. Fyrir ofan gluggana eru strikaðar rámur allt um kring en upp úr turninum er förvuð stöng með úthöggnu járnverki, gulum knapp og úthögnum veðurvita með kórónu Hans Kongl. Majest. Christian V. Það allt af járn. Einnig og allt um kring að utanverðu yfirdregin með bikuðum segldúk. Framan og til baka á kirkjustöfnunum er(u) uppsett velgjörð, förvuð og úthöggvin krossstré, hvar á úthöggvið sést ártal nær kirkjan var byggð, sem er 1695, með þar ofan á settum krossjárnnum, svo vel sem á öllum kirkjukjölnum, vel þétt til baka og að framanverðu er hún þiljuð upp í gegnum með langsettum borðum, listuðum; og upp yfir kirkjunnar dyrum, þeim stóru, er úthöggvinn tafla með ráfum og latneskum versum förvuðum. Þar upp yfir er úthöggvið stykki með bildhöggvaraverki, þar á úthöggvið Kongl. Majest. Christian V. nafn með yfirsettri úthöggvinni kórónu og af bildhöggvaraverki. Kringum áðurnefnt Kongl. Majest. nafn er úthöggvin pálmaviðargrein með grænum *color*, hvar inn í úthöggvið er kongsins *Symbolum* með latneskum stöfum: *Pietate et Justitia*. Fyrir aðaldyrum kirkjunnar er hurð á rammyggðum, sterkum járnnum, á hæð 2 ál. 3 ¼ en á breidd vel 2 ál. með þrennum þverokum vel breiðum og síðan þeirra í milli krossokar, allt með járnsaum. Hún er ásamt dyrum dyrastafanna förvuð, með velþykkum koparhring og ágröfnu nafni herra lögmansins, er hann kirkjunni hefur forærðt [þ.e. gefið], með tilhlýðilegum festpinna af kopar. Hún [þ.e. hurðin] er og með íslenskri læsingu, valdri og stórri, og þykkum kring. Dyr eru á syðri síðu *Kórsins* með [7r] úthöggvinni farvaðri töflu, þar yfir með bildhöggvaraverki fallega *proportio-*

neraðri og utan á settum listum allt um kring, á hverja úthöggvin er Christi upprisa ásamt 7. versí af Sálminum Davíðs 5., yfirdregin með aðskiljanlegum olíufarva. Dyrnar eru vel umvendaðar með vænni hurð á járnum með þverokum og þar í milli krossokum, öll með járnsaum vel seymdum. Hurðin ásamt síðu<m> dyrastafanna er yfirdregin [þ.e. máluð] með rauðum og gulum farva, með vænni læsingu og koparhring. Framkirkjudyrnar eru með kringlóttum dróttum, tvöföldum: af miklum hagleik gjörðar og áhöggvið stykki af bildhöggvaraverki. Velvandaða<r> vindskeiðar eru á kirkjunni fram og til baka, svo vel sem á útbrotunum, með snikkaraverki, vel farvaðar. Öll kirkjan með turninum er vel seymd, brædd og bikuð efra og neðra umhverfis.

Framvegis tökum vér fyrir oss að skoða kirkjunnar bygging að innanverðu, hver öll er <frá> aursyllum til útbrotsins höfuðsyllna vel þiljuð af samfelldum hefluðum fjalvið. Kirkjan og kórinn eru undir sama formi, sjö stafgólf með sextán höfuðstöplum, höfuðsyllum, bitum og sperrum yfir sérhverju stafgólfi eftir almennilegri timburhúsa byggingu og þar á milli höggsperrur í hverju stafgólfi. Kirkjunnar yfirgrind öll sterklega og að viðum vönduð vel gerð. Þiljað er í millum kórs og kirkju með förvuðu panelverki utan og innan allt frá aurslá undir miðsyllur, þar upp frá með pílárum svartlakkeruðum kostulega *proportioneruðum*, á hæð 1 al. $\frac{3}{4}$ en að tölu fjörutíu, er lækka eftir því sem útbrotin niðurdragast frá höfuðstöplunum, hverri sinni hér skrifaðri hæð þeirra á milli þeir fá haldið. Framvegis er í milli kórs og kirkju innskorið þvertré í rauða stafi er standa og undir syllum, það farvað á allar síður og með snotrum listum, tvísett framan og innan, þar upp á standa Christi og tólf postula líkneski með bildhöggvaraverk, úthöggvin og ágætlega förvuð. Hurð er í milli kórs og kirkju, 4 ál. að hæð, 2 ál. $\frac{1}{4}$ að breidd, sundurdeild í samfasta tvo parta, annar með panelverk utan og innan farvaður með olíufarva, hinn efri partur hurðarinnar er með sjö lakkeruðum stórum pílárum [7v]. Hurðin er á þremum vel vönduðum járnum með dobbelskrá. Þiljað er á millum höfuðsyllnanna kórsins og útbrotsins beggja vegna fram í gegn, hver að eru með sextán stöfum undir syllum, sextán skammbitum og hálfsperrum, það og að innanverðu af hefluðu súðþaki beggja vegna fram í gegn.

Úr syðra útbroti kórsins er hurð með panelverk og pílárum fram í stól herra lögmannsins, hún og með olíufarva yfirdregin, skrálæst og á lömum. Á milli hverra höfuðstöpla í kórnum og kirkjunni eru dróttir

útskornar með snikkaraverk og að neðanverðu til endanna og í miðjunni bildhöggvaraverk. Annars vegar altarisins er afþiljaður skrifarstóll af panelverki, yfirdreginn með olíufarva, og hurð á járnum, með langbekk og þverbekk. Langbekkur er á nyrðri síðu kórsins fram í gegn með útskorinni brík að neðanverðu og þar undir settum útskornum styttnum. Bekkinn að ofanverðu sundurdeila útskornar bríkur [þ.e. armar] til hvers sætis og eins að sunnanverðu allt að dyrum. Í kórnum er þetta: altari af tré yfirdregið með olíufarva, allt um kring vel vandað með tveimur skápum, sinn á hvorri síðu, og skrálæstum hurðum á lómum fyrir.

Yfir altari er úthöggvin brík af alabastursteini, forgylt og förvuð. Þar upp af brík forgylt með bildhöggvaraverki. Fóðruð gráða er fyrir altarinu, samt stafnpílið kórsins að framanverðu er yfirdregið með olíufarva. Samfelld fjalagólf er beggja vegna altarisins, jafnhátt gráðunni og þar fram frá <með> konstlega niðurlögðu múrgrjóti. Norðan fram í kórnum er fjala-gólf í útbrotinu og eins að sunnanverðu.

Hér næst fylgir kórnum áttkantaður skírnarfontur með mikið nettu smíði og prýðilegu málverki allt um kring. Á sérhverjum kanti fontsins eru mikið nettmáluð stykki sem útmála skírnina, með velþéttanlegu skírnarfati af engelsku tini með tveimur kringum. Upp yfir skírnarfontinum er áttkantaður himinn með prýðilega gjörðu verki, krónu og forgylltum hnappi upp af, samt forgylltu lettri um kring með latneskum bókstöfum eðla lögmannsins og hans kærustu nafn, og það sé þeirra foræring [þ.e. gjöf] kirkjunni til prýðis, hann allur yfirdreginn fyrir utan gyllinguna með listilegum farva, að[8r]skiljanlega <að> litum, og forsílf(r)aðri dúfumynd með bildhöggvaraverki að neðanverðu.

Yfir altarinu eru tveir glergluggar vænir, samt sinn á hverja síðu í kórnum, og fyrir þeim draglok með förvuðu panelverki. En fyrir tveimur eru panelverkshurðir málaðar á völtum með dragstrengjum að innanverðu. Svo og er í kórnum ferkantaður *lectari* með fæti og umgjörð sæmilegri, að ofanverðu farvaður með vendum kertastjaka upp af förvuðum. Yfir kórnum og allri kirkjunni er ein vel tilsett hvelfing af Gullandsborðum, velþétt seymd við sérhvern bita kirkjunnar, hún samfelld og hefluð prýðilega og vel uppáfundin.

Kirkjan er eftir áðursögðu að öllu leyti að efri og neðri bygging líkt sem fyrrskrifað er.

Í framkirkjunni eru tveir stólar sinn hvers vegar með panelverksbríkum og bakslám, og bildhöggvaraverki á ofanverðum frambríkum, yfirdregnir með olíufarva. Hvorutveggi stólar eru með skrálestum hurðum á lömum. Þar fyrir framan eru sex stólar með bríkum og bakslám, þrír á hvora hönd, með framanáskornu klausturstólamarki, fjórir af þeim með hurðum og lömum. Þar fyrir framan eru fimm stólar á hvora síðu með bríkum og bakslám, af hverjum tveir þeir fremstu eru fódraðir á bakatil með panelverki. Fremst við kirkjudyr eru sæti með bríkum sitt hvors vegar [...].⁶⁶

Allur gangvegur kirkjugólfsins er niðurlagður með múrgriót. Í fremsta stafgólfi kirkjunnar kvennamegin er kostlega afþiljaður uppgangur uppá hvelfingarloftið. Hér fyrir utan eru sex glergluggar í framkirkjunni beggja vegna og fyrir sinn hverjum þeirra draglok af máluðu panelverki á völtum. Í framkirkjunni er vel umventur sexkantaður predikunarstóll af snikkaraverki með forgylltum rásum og listum að ofan og neðan, með fjórum utan á lögðum svörtum pílárum, dregnum og vel vönduðum. Þeir allir til endanna gylltir. Framar er gyllt letur ofanvert á predikunarstólnum um kring með nafni herra lögmansins og það hann kirkjunni til prýðis þennan stól foræri. Utan til á predikunarstólinn eru sett forgyllt og úthöggvið líkneski herrans Christi samt fjögurra Guðspjallamannanna með samri prýði umgjörð. Þar fyrir utan er bildhöggvara bríkarverk neðan til á þessum stól, öll forgyllt, samt stóllinn og hans fótur allur með gylling og góðum farva yfirdreginn. Fyrir predikunarstólnum er hurð á úthögnum járnum með panelverki og forgylltum rásum, öll förvuð.

Til predikunarstólsins liggur fódraður [8v] tröppustigi með panelverks vængjum beggja vegna og forgylltum römmum og listum utan á. Frá þessum vængjum liggja og dyr farvaðar af panelverki með forgylltum römmum að ofan, samt *dato* þess árs forgylltu. Fyrir ofan predikunarstólinn er himinn af snikkara- og bildhöggvaraverki ofan og neðan forgylltur og að neðanverðu samt milli gyllingarinnar liflega og listilega farvaður með forgylltum rásum.

Öll þessi framanskriðuð klausturkirkja er af eðla herra lögmanninum Lauritz Christianssyni Gottrup uppbyggð, sem áður er skrifað, af nýjum og sterkum viðum, fyrir utan nokkra stöpla, stafi, bita og sperrur, er úr þeirri gömlu kirkju tekin eru og nú eru að reynd og sjón svo góðir sem nýir væri, og þó betri og varanlegri sökum viðarvals og herslu, og þessa

66 Hér gæti vantað orð vegna þess að pappírinn er brotinn við kjólinn.

alla bygging gjört uppá sinn eigin kostnað Guði til dýrðar og klaustrinu til þýðis.

Hér fyrir utan ásamt predikunarstólnum, skírnarfontinum með himnum þar yfir, lectaranum með sínum tilbúningi, samt pílaronum og postulanna líkneskjum fyrir og yfir kórðyrum, hefur herra lögmaðurinn Kirkjunni til sirats [þ.e. skreytingar] og þýði tillagt eftirskrifuð *Ornamenta*:

1. Vænt og velumvandað altarisklæði af myrkbláum [þ.e. dökkbláum] farva með góðu silkiflosi og vænu fódri og umgjörð, og þar í hábaldýruðu stykki af gulli og silfri, hvar inni er Lausnarans nafn, og umkring ávalur lárberjakrans með sömu baldýran á báðar síður. Út frá þessu stykki annars vegar er með gulli og silfri baldýrað nafn eðla herra lögmannsins og þar gagnvart annarsvegar nafn hans dýðeðla⁶⁷ kærustu, síðan með sömu baldýran datam þess árs 1695. 2. Altarisdúk af góðu klausturlérefti með vænum tökkuðum kniplingum umkring. 3. Háa og stóra ljóastjaka af messing, vel umvandaða, til vaxljósa, og þar með fylgjandi vaxljós. 4. Vænan ljósa hjálm með liljum af látúni.⁶⁸ 5. Látúnslampa með útpúklað verk og christallus glas á fjórar síður. 6. Níu stórar látúnsplader [þ.e. látúnsplötur] útpúklaðar [þ.e. úthamraðar] og pólerað[9r]ar með góðu erfiði, kirkjunni til stórrar þýði og þæginda. Item tvær aðrar minni, hverjar allar herra lögmaðurinn og hans góðir vinir af hans forlagi kirkjunni til þýðis forært hafa. 7. Tvö spjöld eru beggja vegna altaris með þýðilegum rásum, á annað þeirra er listilega contrafeyruð mynd [þ.e. eftirmynd]⁶⁹ herrans Christi en á annað Maríu með barnið Christum.

2. *Klukknahús* að lengd 4 ál., breiddin er 4 ál. $\frac{1}{4}$, á hæð 7 ál. $\frac{3}{4}$ með fjórum höfuðstöplum undir syllum, þremur bitum undir sperrum og einum liðugum, fjórum þverslám. Húsið allt af þili umhverfis með súðþaki, vindskeiðum förvuðum og veðurhönum, þeir og farvaðir, með hurð á járnum, hespu og kring, fjórir hringingargluggar eru fallega á skornir hverja síðu þessa ports og það frá ofanverðu allt niður í gegn brætt og bikað.

3. *Syðra Kirkjugarðsport* að hæð 4 ál. $\frac{1}{4}$, á breidd 1 $\frac{1}{2}$ ál. með tveimur stöplum og einu þvertré yfir með 4 kröppum samt syllum, sperrum og

67 Úr dönsku: *dyd-adel*, sem er göfug af dygðum sínum.

68 Virðist sami gripur og nefndur er í Úttektinni 1684: „Einn kertahjálmur í Miðkórnum með níu liljum, vænn og vel umvandaður, hvern þau göfugu hjón Hr. Þorleifur Kortsson og Ingibjörg Jónsdóttir gefa kirkjunni í minning þess blessaða manns Jóns sáluga Þorleifssonar“ (2v).

69 Úr frönsku: *contrefait*.

súðþaki, með förvuðum vindskeiðum og veðurhönum á báðum stöfnum portsins, hvert og er með fjalþaki í rjáfri með hurð á járnum, sterkri og vel umvandaðri með handarhaldi og klinku.

4. Framundan aðalkirkjudyr⟨unum⟩ ⟨e⟩r af þil⟨jaður⟩ *Inngangur í Kirkjugarðinn* með hálfsp⟨errum⟩, bjórþili og hálfvindskeið með hurð á sterkum og vel byggilegum járnum, hespu og kring.

5. Kirkjunni eru til stuðnings og stöðugleika sett *sex tré á báðar síður*, nokkur af þeim með borðum, súðuð og brædd, að misjafnri lengd, öll jafnofarlega við höfuðstöpla kirkjunnar vel skorðuð og svo að neðra grunni.

6. *Kirkjugarðurinn* er umhverfis mældur allt um kring að innanverðu 298 ½ al., þriggja álna að breidd, á hæð 2 ál. 3 kvart. Hann allur af herra lögmannsins hálfu ei fyrir löngu vel upphlaðinn og sterklega stæðilegur.

Þetta sitthvað, eftir sem framan og ofan skrifað er, svo vel kirkjunnar bygging, þess danska húss og bæjar[9v]ins, að mælingu og uppskrift, hefur svo fram farið er hér greinir í undirskrifaðra ásynd og nálægð, hverju til vitnis eru undirskrifuð nöfn og hjáþrykkt ⟨insigli⟩.

Anno die et loco ut supra [þ.e. ár, dag og stað, eins og að ofan].

Jens Madsen Spendrup, sýslumaður Sigurður Einarsson, lögsagnari
 Andreas Johansen Jón Helgason meh
 Hans Andersen Andrés Þorsteinsson⁷⁰

70 Eftir að greinin kom úr umbroti barst höfundi nýtt doktorsrit um norska krossa eftir Kaja Merete Hagen, „O, Holy Cross, You are All Our Help and Comfort”: Wonderworking Crosses and Crucifixes in Late Medieval and Early Modern Norway“ (Ósló: Guðfræðideild Óslóarháskóla, 2021). Þar á bls. 114-115 er vísað í færslu í Gottskálksannál fyrir 1273, sem farið hafði framhjá höfundi: „Á páska deigi kom blod af fotvm rodu einnar at Þingeyrum“ (*Íslandske Annaler indtil 1578*, 331). Færslan er sérstaklega áhugaverð í samhengi greinarinnar af því að hin helga róða sem um ræðir gæti verið sú er stóð í því útaltari Þingeyrakirkju sem helgað var Krosstrénu. Ef svo var hefur það aukið að mun helgi Þingeyraklausturskirkju.

HANDRIT / SKJÖL

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

Lbs 63 4to

Det Kongelige Bibliotek, Kaupmannahöfn

NKS 1692 fol.

Þjóðskjalasafn. Skjalasafn umboðanna. Askja merkt „Þingeyraklaustur VII, 2“

Úttekt Þingeyraklausturs 1684, uppskrift Guðmundar

Þorleifssonar, d. 30. júní 1703

Úttekt Þingeyraklausturs 1684, afrit óþekkts skrifara (ódagsett)

Úttekt Þingeyraklausturs 1704, frumrit d. 27. mars 1704

Inventarium yfir Þingeyraklaustur, d. 10. júní 1704

Pro memoria um Þingeyraklaustur 1776 eftir Halldór Vídalín

FRUMHEIMILDIR

Annales Islandici Posteriorum Sæculorum / Annálar 1400–1800 I, útg. Hannes

Þorsteinsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–27.

– – –. *Annálar 1400–1800 II*, útg. Hannes Þorsteinsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1927–32.

– – –. *Annálar 1400–1800 III*, útg. Hannes Þorsteinsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1933.

– – –. *Annálar 1400–1800 VI*, útg. Hannes Þorsteinsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1987.

DI – Diplomatarium islandicum / Íslenzkt fornbréfasafn III. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1896.

DI – Diplomatarium Islandicum IV. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1897.

DI – Diplomatarium Islandicum IX. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1909–13.

DI – Diplomatarium Islandicum XI. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1915–25.

DI – Diplomatarium Islandicum XIII. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1933–39.

Islandske Annaler indtil 1578, útg. Gustav Storm. Christiania [Ósló]: Det norske historiske kildeskriftfond, 1888.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII – Húnavatnssýsla (Kaupmannahöfn: Hið íslenska Fræðafélag í Kaupmannahöfn, 1926).

Lárentius saga biskups. Biskupa sögur III, útg. Guðrún Ása Grímsdóttir. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1998.

- Manntal á Íslandi árið 1703, tekið að tilhlutan Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt Manntali 1729 í þrem sýslum.* Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1924–47.
- Páll Vídalín. Skýringar yfir fornryði lögbókar þeirrar er Jónsbók kallast.* Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1854.
- Sigilla Islandica I*, ritstj. Magnús Már Lárusson og Jónas Kristjánsson. Reykjavík: Handritastofnun Íslands, 1965–67.

FRÆÐIRIT

- Bryndís Zoëga, Guðmundur St. Sigurðarson, Sigríður Sigurðardóttir og Guðný Zoëga. *Fornleifaskrá Þingeyra*. Sauðárkrúkur: Byggðasafn Skagfirðinga, 2006. Netútgáfa: https://skyrslur.minjastofnun.is/Verkefni_2456.pdf
- Cormack, Margaret. „Monastic foundations and foundation legends“. *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ritstj. Haraldur Bernharðsson, 59–82. Reykjavík: Miðaldastofa Háskóla Íslands og Hugvísindastofnun, 2016.
- — —. *The Saints in Iceland: Their Veneration from the Conversion to 1400*. Subsidia Hagiographica 78. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1994.
- Finnur Jónsson. *Historia Ecclesiastica Islandiae IV*. Kaupmannahöfn: Gerhardus Giese Salicath, 1778.
- Gísli Gestsson. „Álnir og kvarðar“, *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 65 (1968), 45–78.
- Gottskálk Jenson. „Þingeyrar Abbey in Northern Iceland: A Benedictine Powerhouse of Cultural Heritage“. *Medieval Monasticism in Northern Europe*, ritstj. Steinunn Kristjánsdóttir. *Religions* 12:6 (2021), 423. Netútgáfa: <https://www.mdpi.com/2077-1444/12/6/423>
- — —. „Latin Hagiography in Medieval Iceland“. *Hagiographies: Histoire internationale de la littérature hagiographique latine et vernaculaire en Occident des origines à 1550 / Hagiographies: International History of the Latin and Vernacular Hagiographical Literature in the West from Its Origins to 1550*, ritstj. Monique Gallet. Corpus Christianorum. CCHAG - Hagiographies, vol. 7, 875–950. Turnhout: Brepols, 2017.
- Guðbjörg Kristjánsdóttir. „Handritálýsingar í benediktínaklaustrinu á Þingeyrum.“ *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ritstj. Haraldur Bernharðsson, 227–311. Reykjavík: Miðaldastofa, 2016.
- — —. „Messuföng og kirkjulist: Búnaður kirkna í kaþólskum sið“. *Hlutavelta tímans. Menningararfur á Þjóðminjasafni*, ritstj. Árni Björnsson og Hrefna Róbertsdóttir, 246–59. Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands, 2004.
- Guðbrandur Jónsson, *Dómkirkjan á Hólum í Hjaltadal: Lýsing íslenskra miðaldakirkna*. Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta 5.6. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1919–1929.
- Guðrún Ása Grímsdóttir. „Heimildir í handritum um klaustrin í Skaftafellsþingi.“ *Af klaustrum og kennimönnum í Skaftafellsþingi. Erindi flutt á ráðstefnu á Kirkjubæjarklaustri* 13. – 14. mars 1999, sem haldin var að tilhlutan Kirkjubæjarstofu

- og Skaftafellsprófastsdæmis í tilefni 1000 ára afmælis kristintöku á Íslandi, 101–44. Dynskógar. Vík: Sögufélag Vestur-Skaftfellina, 1999.
- Guðrún Harðardóttir. „Innanbúnaður kirkna á fyrstu öldum eftir siðaskipti“. *Áhrif Lúthers. Siðaskipti, samfélag og menning í 500 ár*, ritstj. Hjalti Hugason, Loftur Guttormsson og Margrét Eggertsdóttir, 195–214. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2017.
- – –. „Myndefni íslenskra klausturinnisigla.“ *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ritstj. Haraldur Bernharðsson, 201–25. Reykjavík: Miðaldastofa, 2016.
- Guðrún Harðardóttir, Guðrún Jónsdóttir, Þór Magnússon og Gunnar Bollason, „Þingeyrakirkja“. *Kirkjur Íslands VIII. Friðaðar kirkjur í Húnavatnsprófastsdæmi II: Auðkúlukirkja, Bergstaðakirkja, Blönduóskirkja, Bólstaðarhlíðarkirkja, Hofskirkja, Holtastaðakirkja, Svinavatnskirkja, Undirfellskirkja, Þingeyrakirkja*, ritstj. Margrét Hallgrímsdóttir, Jón Torfason og Þorsteinn Gunnarsson, 263–314. Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands o.fl., 2006.
- – –. „Nokkrar kynslóðir kirkna og klausturhúsa á Munkaþverá.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 93 (1996–97), 5–42.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. „Ormur ber heyið eða ... Skandinavische Schriftlandschaften“. *Vänbok till Jürg Glauser*, ritstj. Klaus Müller-Wille, Kate Heslop, Anna Katharina Richter og Lukas Rösl, 146–49. Beiträge zur nordischen Philologie 59. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2017.
- – –. „Voru scriptoria í íslenskum klaustrum?“ *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ritstj. Haraldur Bernharðsson, 173–200. Reykjavík: Miðaldastofa, 2016.
- Gunnar F. Guðmundsson. *Íslenskt samfélag og Rómakirkja. Kristni á Íslandi II*, ritstj. Hjalti Hugason. Reykjavík: Alþingi, 2000.
- Gunnar Karlsson. „Stofnár Þingeyraklausturs.“ *Saga* 46:1 (2008), 159–67.
- Helgi Þorláksson. „Þorgils á Þingeyrum. Um upphaf Þingeyraklausturs“. *Saga* 46:1 (2008), 168–80.
- Hörður Ágústsson. *Laufás við Eyjafjörð: Staðurinn*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2004.
- – –. *Skálholt. Kirkjur*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1990.
- – –. „Húsagerð á síðmiðöldum.“ *Saga Íslands IV*, ritstj. Sigurður Línal, 293–95. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1989.
- – –. „Stavbygning. Island“. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XVII*, ritstj. Georg Rona o.fl., 90–93. København: Rosenkilde og Bagger, 1972.
- Janus Jónsson. „Um klaustrin á Íslandi.“ *Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags* 8 (1887), 174–265.
- Ólafur Gíslason. „Lýsingar á Þingeyraklaustri á fyrri hluta 18. aldar“, útg. og þýð. Sigfús Blöndal. *Ársrit Hins íslenska fræðafélags* 1916, 59–68.
- Patzuk-Russell, Ryder. *The Development of Education in Medieval Iceland*. Berlin: De Gruyter, 2021.
- Páll Eggert Ólason. *Íslenskar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940 III*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1950.

- – –. *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940 IV*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1951.
- – –. *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940 V*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1952.
- Steinunn Kristjánsdóttir. „Lokun íslensku miðaldaklaustranna.“ *Ritröð Guðfræðistofnunar* 53 (2021), 74–96.
- – –. *Leitin að klastrunum*. Reykjavík: Sögufélag, 2017.
- Steinunn Kristjánsdóttir, Vala Gunnarsdóttir og Helga Jónsdóttir. *Kortlagning klastra á Íslandi: Þingeyrar*. Vettvangsskýrsla XV (2016). Netútgáfa: https://notendur.hi.is/~sjk/THING_2016.pdf
- Steinunn Kristjánsdóttir, Vala Gunnarsdóttir og Helga Jónsdóttir. *Kortlagning klastra á Íslandi: Þingeyrar*. Vettvangsskýrsla VIII (2015). Netútgáfa: https://notendur.hi.is/~sjk/THING_2015.pdf
- Wallem, Fredrik B. „De islandske kirkers udstyr i middelalderen.“ *Aarsberetning for norske oldtidsminnesmerkers bevaring*. Årsberetning 66 (1910).

ÁGRIP

Heimildir um klausturkirkjuna og bókasafnið á Þingeyrum

Efnisorð: klausturmenning, Þingeyraklaustur, stafkirkjur, húsasaga, bókasöfn á miðöldum, skjálfræði

Benediktsklaustrið á Þingeyrum í Húnaþingi vestra var fyrsta klaustur á Íslandi, stofnað snemma á 12. öld. Það er einkum frægt fyrir bókmenntaiðju og handrit sem þar voru gerð og sum hver eru enn varðveitt. Allar leifar klausturbygginganna eru nú horfnar af yfirborði jarðar en til eru nokkuð nákvæmar lýsingar á staðnum í útteknum frá 1684 og 1704 sem varðveittar eru í Skjalasafni umboðanna á Þjóðskjalasafni. Auk þess standa nú yfir fornleifarannsóknir á Þingeyrum sem þegar hafa gefið af sér mikilvæga nýja þekkingu um staðinn, t.d. um staðsetningu kirkjunnar. Úttektir Þingeyraklausturs má bera saman við önnur skjöl, annála og máldaga frá miðöldum til þess að fá heillegri mynd af byggingum og innviðum klaustursins, einkum af kirkjunni þar sem bókasafn munkanna var geymt. Þessi grein er formáli að fyrstu útgáfu úttektanna og ný tilraun til að segja sögu klausturkirkjunnar á Þingeyrum sem virðist hafa staðið að mestu leyti heil fram til 1695 þegar danski embættismaðurinn Lárus Gottrup lét rífa hana og byggja nýja.

SUMMARY

Sources about the monastic church and library at Þingeyrar

Keywords: monastic culture, stave churches, medieval libraries, archives

The Benedictine Abbey of Þingeyrar in North-West Iceland was the earliest monastic house in Iceland, established in the early 12th century. Today, it is mainly famous for its literary production and for manuscripts, some of whom are still preserved. All remnants of the monastic buildings have now vanished from the face of earth, but we have fairly precise descriptions of these buildings in official appraisals from 1684 and 1704, which are found in the Collection of the Procurators at the National Archive of Iceland. Further, current archeological research at Þingeyrar has added considerable new knowledge about Þingeyrar, e.g. the location of the monastic church. The appraisals of Þingeyrar Abbey can be compared to other known documents, medieval annals and charters, to construct a more complete picture of the monastic buildings and their interiors, primarily of the church where the monks had their library. This study forms an introduction to the first publication of the appraisals and it attempts to tell the history of the Church of Þingeyrar Abbey, which as it turns out seems to have survived more or less intact until 1695, when the Danish official Lauritz Gottrup had it torn down and a new one built.

Gottskálk Jensson
Rannsóknardósent
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 136
DK – 2300 København S

Gestaprófessor við Íslensku- og menningardeild
Háskóla Íslands
Hagamel 12
IS – 107 Reykjavík
gottskalk@hum.ku.dk/gthj@hi.is